LMA Vrublevskių bibliotekos darbai, 2022, 11, ISSN 2783-7300
DOI: https://doi.org/10.54506/LMAVB.2022.11.11

RASA SPERSKIENĖ
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Moderniojo lietuvių parlamentarizmo istorija Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos dokumentuose[1]

Anotacija. Straipsnyje tirta moderniojo lietuvių parlamentarizmo šimtmečio istorija (raida) nuo šio istorinio reiškinio atsiradimo iki šių laikų. Tam atskleisti pasitelkti dokumentai, saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – Vrublevskių biblioteka) Rankraščių ir Retų spaudinių skyriuose. 1920–1940 metų parlamentarizmo dokumentai išryškina svarbiausius šio proceso etapus: iš pradžių – veiklos efektyvumo, vėliau kilusias problemas ir galiausiai – krizę. Bibliotekoje saugoma gana gausi sovietinio „imitacinio" parlamentarizmo ikonografija (rinkiminė medžiaga, fotografijos) dar nesulaukė pakankamo tyrėjų dėmesio. Lietuvių parlamentarizmo nuo 1990 m. dokumentinis paveldas fragmentiškas, dar tik pradedamas kaupti.
Esminiai žodžiai: Steigiamasis Seimas; „seimokratija"; bebalsis Seimas; „nebuvusio parlamento laikotarpis"; moderniojo parlamentarizmo antrasis etapas.

Įvadas. Istorikas Liudas Truska tvirtina, jog moderniojo parlamentarizmo Lietuvoje istorija neilga. Jeigu neskaičiuotume fiktyvaus 1936 m. Seimo ir Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos, tai parlamentą, kaip tautos atstovybę, turėjome tik 1920–1926 ir nuo 1990 metų (Truska 2004, 63).

Straipsnio tyrimo objektas – moderniojo Lietuvos parlamentarizmo istorija (jo raida) 1920–2020 metais, t. y. šimto metų laikotarpiu, nuo atsiradimo iki šių laikų. Straipsnio tyrimo šaltiniai – moderniojo lietuvių parlamentarizmo istorijos dokumentai, ikonografija, saugomi Vrublevskių bibliotekos Rankraščių ir Retų spaudinių skyriuose, mokslinių tyrimų ir dokumentų publikacijos. Atkreiptas dėmesys į originalius ir išskirtinius kiekvienos kadencijos Seimo dokumentus. Jų istorinis reikšmingumas, įvairovė ir svarba tyrimuose iki šiol nebuvo atskleisti.

Istorijos mokslo tyrimuose pagrindinis dėmesys buvo skiriamas esminėms šiuolaikinio lietuvių parlamentarizmo istoriografijos problemoms. Tad šio straipsnio tikslas – atkreipti dėmesį į mažiau tyrėjų akiratin patekusius moderniojo lietuvių parlamentarizmo istorijos dalykus, pasitelkiant Vrublevskių bibliotekoje saugomus dokumentus, ikonografiją. Pasinaudojus analitiniu-aprašomuoju metodu bei kritine šaltinių ir literatūros analize, po kruopštaus minėtų doku-

1 2020 m. birželio 5–26 d. Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje veikė paroda „Parlamentarizmas – demokratijos pagrindas". Joje visuomenei pristatyti Rankraščių ir Retų spaudinių skyriuose saugomi tarpukario seimų, sovietinės Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos, atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės dokumentai. Parodai eksponatus iš asmeninių archyvų paskolino dr. Stasys Stačiokas, Audronius Ažubalis ir dr. Arvydas Anušauskas, tačiau šis tyrimas apima tik Bibliotekoje saugomus dokumentus.

mentų tyrimo buvo galima juos sisteminti. Tarpukario seimų dokumentai saugomi Bibliotekos Rankraščių skyriaus įvairių organizacijų ir asmenų fonduose, Retų spaudinių skyriaus fotografijų bei smulkiosios spaudos fonduose. Ten pat rasta nemažai ir sovietinio laikotarpio „imitacinio" parlamentarizmo, mažiau – moderniojo parlamentarizmo antrojo etapo, nuo 1990 metų iki šių dienų, dokumentų.

Atskleidžiant svarbiausius moderniojo lietuvių parlamentarizmo šimtametės istorijos etapus ir ypatumus, pasinaudota apibendrinamojo pobūdžio tyrėjų darbais. Juos pasitelkiant, tirti moderniojo lietuvių parlamentarizmo istorijos tarpsniai, Bibliotekoje saugomų dokumentų istorinė ir kultūrinė aplinka, jų reikšmingumas ir išskirtinumas.

Minėtini šie istorikų parengti kolektyviniai leidiniai ir straipsnių rinkiniai nagrinėjamąja tema. 2009 m. išleistoje studijoje trys profesionalūs istorikai – Danutė Blažytė-Baužienė, Mindaugas Tamošaitis ir L. Truska – pirmą kartą pristatė Lietuvos Seimo istoriją nuo 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo iki 2004–2008 m. Seimo kadencijos pabaigos. Joje daug dėmesio skiriama Lietuvos valstybingumo pamatus padėjusiam Steigiamajam Seimui (1920–1922), apibūdinami I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927) Seimų ypatumai, aiškinama „smetoninio" Seimo (1936–1940) specifika, aptariama Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos vieta okupacinės valdžios struktūroje. Plačiau nušviesta Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo (1990–1992) veikla, pristatyti 1992–1996, 1996–2000, 2000–2004 ir 2004–2008 metų kadencijų Seimai (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009). Prieš tai dar pasirodė didelės apimties kolektyviniai biografiniai žodynai: *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas* (2006) bei *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas* (2007), kuriuose pateikiamos apibendrintos žinios apie tarpukario seimus bei jų narių biografijos.

2020 m. išleistas straipsnių rinkinys *Parlamentarizmas Lietuvoje* atskleidžia esmines moderniojo lietuvių parlamentarizmo savybes, raidą, ypatumus. Jame istorikas Algimantas Kasparavičius pabrėžė ypatingą nacionalinio parlamento vaidmenį tarpukariu, IV Seimą jis įvertino kaip politiškai bebalsį. Istorikas Algirdas Jakubčionis apžvelgė vadinamąjį „nebuvusio parlamento laikotarpį". Tiesa, jis pabrėžė, jog paskutiniais veiklos metais netikras parlamentas, t. y. LSSR Aukščiausioji Taryba, priėmė svarbių sprendimų nepriklausomybę atgaunančiai Lietuvai. Politologas, istorikas, teisininkas Alvidas Lukošaitis atliko modernaus lietuvių parlamentarizmo antrojo etapo tyrimą europiniame kontekste. Jis tvirtina, jog šiandien globali aplinka bei europeizacija iškėlė naujų iššūkių, susijusių su politinės sistemos deparlamentizacija, nacionalinių parlamentų galių siaurinimu, alternatyvų parlamentarizmui paieškomis. Todėl dabarties procesus reikėtų vertinti ir kaip naują priminimą: „parlamentu, parlamentarizmu ir parlamentinės demokratijos kultūra reikia rūpintis nuolat ir visiems" (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 132).

Kadangi pastarųjų kadencijų seimų veiklos istorikų rengtų apibendrinamojo pobūdžio studijų kol kas beveik nėra, pasinaudota įdomiomis ir argumentuotomis *Verslo žinių* politikos bei aktualijų apžvalgininko Stasio Gudavičiaus įžvalgomis, atskleidusiomis moderniojo lietuvių parlamentarizmo antrojo etapo ypatumus (Gudavičius 2016).

Atsižvelgus į minėtus tyrėjų darbus, aktualią publicistiką, šiame straipsnyje tirti moderniojo lietuvių parlamentarizmo istorijos tarpsniai nuo Steigiamojo Seimo sušaukimo 1920 m. gegužę iki atkurtos Lietuvos Respublikos XII Seimo 2016–2020 m. kadencijos imtinai, pasitelkus Bibliotekoje saugomą dokumentinį paveldą. Panašių tyrimų beveik nesama.

Belieka viltis, jog šis tyrimas bus naudingas tarpukario bei šiuolaikinės Lietuvos istorijos tyrėjams, taip pat jis galėtų sudominti visuomenę.

Steigiamasis Seimas. 1920 m. pradžioje aprimus nepriklausomybės karo veiksmams, Valstybės Tarybai nustačius rinkimų datą (balandžio 14–15 d.), prasidėjo priešrinkiminė kova (Truska 1996, 115). Stipriausių varžovių, t. y. Lietuvos krikščionių demokratų bei Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų, politinė ir ekonominė programa iš esmės nesiskyrė. Abi jos buvo už nepriklausomą demokratinę Lietuvą, žemės reformą, t. y. už žemės išdalinimą bežemiams ir mažažemiams. Skyrėsi tik partijų ideologijos: jų požiūris į Bažnyčios vietą ir dvasininkijos vaidmenį valstybėje bei visuomenėje buvo visiškai priešingas. Pripažindami laisvę tikėti arba ne, socialistai siekė atskirti Bažnyčią nuo valstybės ir sukurti pasaulietinę mokyklą. Jų manymu, kunigai neturėjo kištis į politiką, o turėjo apsiriboti konfesine veikla (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 48). Socialistų nuostatos atsispindi Bibliotekoje saugomame rankraštyje „Ką rinkti į Steigiamąjį Seimą?" Jame nepasirašęs autorius kreipiasi į darbo žmones, valstiečius, evangelikus, lenkiškai kalbančius lietuvius, kviesdamas balsuoti už Valstiečių sąjungos arba socialistų liaudininkų demokratų sąrašus, kad būtų sukurta demokratinė respublika. Šiame rankraštiniame atsišaukime, galbūt juodraštiniame spausdinto atsišaukimo variante (mat, yra nubrauktų žodžių), autorius nurodo silpnąsias priešininkų krikdemų, Tautos pažangos, santariečių, vadinamų kapitalistinėmis buržuazinėmis partijomis, puses, išryškina socialistų nuostatas daugeliu socialinių klausimų[2].

Pagal rinkimų įstatymą kandidatus į Seimą galėjo kelti politinės partijos ir piliečių grupės (kuopos), ne vėliau kaip 30 dienų iki rinkimų pradžios įteikusios apygardų komisijoms kandidatų sąrašus, pasirašytus ne mažiau kaip penkiasdešimties apygardos rinkėjų. Balsuojama buvo už visus kandidatus, kurie buvo įrašomi vienoje balsavimo kortelėje. Rinkėjas gaudavo tiek kortelių, kiek jo apygardoje komisija buvo patvirtinusi kandidatų sąrašų. Į balsavimo urną rinkėjas galėjo įmesti tik vieną kortelę (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 44–45). Nors įvairiuose Bibliotekos Rankraščių skyriaus fonduose saugoma nemažai nepanaudotų balsavimo kortelių su kandidatų sąrašais, tačiau atkreipėme dėmesį į mašinėle spausdintą Valstiečių sąjungos kandidatų į Steigiamąjį Seimą Marijampolės apygardoje sąrašą, kadangi jame buvo garsių to meto žmonių pavardės. Pirmu numeriu buvo įrašytas gydytojas Kazys Grinius, antruoju – žinoma visuomenės veikėja, *Vilniaus žinių* redaktorė Felicija Bortkevičienė[3].

Likus pusei mėnesio iki rinkimų, Prezidentas Antanas Smetona kreipėsi į piliečius, ragindamas balsuoti, kad būtų galima išleisti svarbiausius įstatymus, pasiekti tarptautinį pripažinimą. Pabrėžta, jog moterims pirmą kartą suteikta teisė balsuoti[4].

1920 m. balandį demokratiškai vykusius Steigiamojo Seimo rinkimus laimėjo svarbiausia politinė jėga – Krikščionių demokratų blokas. Antri liko socialistai liaudininkai, treti – socialdemokratai (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 51).

Balandžio 30 d. priesakus Lietuvos Steigiamajam Seimui parengė Čikagos lietuvių taryba. Jos kreipimesi pabrėžiami demokratiniai principai: Lietuva turi būti laisva, nepriklausoma, demokratinė respublika. Dokumente rašoma ir apie būtinybę kurti teisinę valstybę, bažnyčios atskyrimą nuo valstybės ir mokyklos, žodžio, susirinkimų laisvės užtikrinimą, žemės reformą ir kt.[5].

Gegužės 15 d. Kauno miesto Teatro salėje įvyko Steigiamojo Seimo atidarymo posėdis (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 57). Vrublevskių biblioteka, berods, yra vienin-

2 „Ką rinkti į Steigiamąjį Seimą?", [Kaunas, 1919–1920], LMAVB RS F12-223, lap. 1–3.

3 Valstiečių sąjungos kandidatai į Steigiamąjį Seimą Marijampolės apygardoje, [Marijampolė], 1920 m. kovo 13 d., LMAVB RS F199-78, lap. 9.

4 Į Lietuvos piliečius! (Kaunas: [s.n.], 1920 m. balandžio 1 d.), LMAVB RS F37-11398, lap. 36.

5 Čikagos lietuvių tarybos kreipimasis į Lietuvos Steigiamąjį Seimą, Čikaga, 1920 m. balandžio 30 d., LMAVB RS F145-63, lap. 6.

telė institucija, sauganti tris su Steigiamuoju Seimu susijusias nuotraukas. Jos (išskyrus trečią) nėra skelbtos svarbiausiose monografijose, kuriomis pasinaudota, rašant šį straipsnį. Tyrėjai į jas atkreipė dėmesį, tik 2020 m. minint Steigiamojo Seimo sušaukimo šimtmetį. Ta proga Lietuvos Respublikos Seimo leidyklos išleistame straipsnių rinkinyje *Parlamentarizmas Lietuvoje* buvo išspausdintos Vrublevskių bibliotekoje saugomos Steigiamojo Seimo prezidiumo (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 102) ir posėdžio (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 148) fotografijos. Detaliau pristatysime tris minėtas nuotraukas. Pirmojoje – Lietuvos Steigiamojo Seimo prezidiumas. Kairėje, prie atskiro mažesnio stalo, matome sėdinčius sekretorius Natalį Fridmaną ir Vladą Natkevičių. Prie didesnio, vadinamojo prezidiumo, stalo sėdi Steigiamojo Seimo vicepirmininkas Jonas Staugaitis, pirmininkas, einantis Prezidento pareigas, Aleksandras Stulginskis, vicepirmininkas kun. Justinas Staugaitis. Simboliška, jog virš prezidiumo ir už jo, ant sienos – vėliavos su Vyčiu, Gedimino stulpais. Po prezidiumo stalu užtiestas kilimas dengia, panašu, jog nedažytas grindis[6]. Antrojoje nuotraukoje įamžintas Steigiamojo Seimo posėdis. Salės kairėje pusėje sėdi balta palaidine pasipuošusi Valstiečių sąjungos atstovė F. Bortkevičienė, toje pačioje pusėje – dešiniau – Socialistų liaudininkų demokratų partijos narys Mykolas Sleževičius. Dešinėje salės pusėje – antras iš kairės, šviesiu kostiumu – krikdemas Antanas Tumėnas. Kaip ir įprasta parlamentuose, kairiosios partijos sėdi salės kairėje, o dešinieji – dešinėje. Nuotraukas daręs fotografas stovėjo už prezidiumo narių nugarų ir iš tos perspektyvos fotografavo. Ant nuotraukos, matyt, jos savininkas, garsus teisininkas Mykolas Riomeris užrašė: Steigiamojo Seimo posėdis. Taip ši nuotrauka įvardinta ir šio straipsnio išnašose[7]. Trečiojoje nuotraukoje – Lietuvos Respublikos Seimo rūmai su ant frontono pavaizduotu Vyčiu[8]. Šiame pastate 1920–1927 m. posėdžiavo Steigiamasis, I, II ir III seimai. Čia vėl dera priminti, jog pirmas, Steigiamojo Seimo pradžios, posėdis vyko Kauno miesto Teatro salėje (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 146).

Steigiamojo Seimo darbo pradžioje vyko nepriklausomybės kovos. Lietuvos kariuomenės Maisto dalis nedelsdama pateikė parlamentui ataskaitą apie kareivių aprūpinimą maistu ir tiekimo problemas. Joje surašyti kariuomenės maitinimo, maisto sandėliavimo duomenys iki 1920 m. gegužės 1 dienos. Dokumentas pasirašytas Maisto dalies viršininko J. Glemžos, saugomas Rankraščių skyriuje, buvusio karo valdininko, Tiekimo skyriaus viršininko padėjėjo Juozo Grigaičio fonde (F187)[9].

Birželio 2 d. Steigiamasis Seimas priėmė Laikinąją Lietuvos valstybės Konstituciją, kuri skelbė, jog Lietuvos valstybė yra demokratinė respublika. Konstitucija įtvirtino demokratines šalies piliečių laisves, panaikino mirties bausmę, apibrėžė Seimo, Prezidento, ministrų kabineto funkcijas (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 57, 63–64). Vrublevskių bibliotekoje saugomas multiplikuotas Laikinosios Lietuvos valstybės Konstitucijos tekstas, kurį pieštuku pasirašė Ministras Pirmininkas Ernestas Galvanauskas. Beje, dokumentas yra Rankraščių skyriuje saugomame į Steigiamąjį Seimą neišrinkto pirmojo Ministro Pirmininko Augustino Voldemaro dokumentų fonde (F172)[10].

Kai 1920 m. liepos 15 d. į Vilnių įžengė Raudonoji armija, pavojaus akivaizdoje liepos 23 d. Steigiamasis Seimas paskelbė karo padėtį, sustabdė konstitucines piliečių garantijas, įvedė mirties bausmę (Blažytė-Baužienė et al. 2013, 479). Kilus lenkų įsiveržimo grėsmei, spalio 22 dieną, Steigiamasis Seimas sustabdė plenarinius posėdžius, pasiuntė savo atstovus į frontą ir valdžios

6 Lietuvos Steigiamojo Seimo prezidiumas, Kaunas, [1920–1922], LMAVB RSS Fg1-607/1.
7 Lietuvos Steigiamojo Seimo posėdis, Kaunas, [1920–1922], LMAVB RSS Fg1-607/2.
8 Lietuvos Respublikos Seimo rūmai, Kaunas, [1920–1922], LMAVB RSS Fg1-607/3.
9 Aiškinamasis raštas prie Maisto dalies ataskaitos Steigiamajam Seimui, Kaunas, [1920 m. gegužės 1 d.], LMAVB RS F187-304, lap. 1–2.
10 Laikinoji Lietuvos valstybės Konstitucija, Kaunas, 1920 m. birželio [2] d., LMAVB RS F172-435, lap. 1–2.

įstaigas rengtis krašto gynybai, išsirinko Mažąjį Seimą (šešių narių), kuris liko leisti būtiniausius įstatymus, tvirtinti kreditus vykdomajai valdžiai. Sumažėjus pavojui iš Lenkijos, 1921 m. sausio 17 dieną, Steigiamasis Seimas atnaujino plenarinius posėdžius (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 76–77). Bibliotekoje saugoma keletas to laikotarpio kvietimų į renginius. Aprašysime tik du. 1921 m. vasario 1 d. Respublikos Prezidento pareigas einantis Steigiamojo Seimo pirmininkas A. Stulginskis kvietė Krikščionių demokratų atstovą Steigiamajame seime Vytautą Bičiūną į Prezidento rūmus dalyvauti vasario 3 d. vakarienėje, siekiant pagerbti Dainos ir vaidybos menininką, pirmosios lietuvių operos kūrėją Kiprą Petrauską. Kvietimas yra atspausdintas ant storesnio, geresnės kokybės popieriaus paauksuotais kraštais su Vyčiu kairėje pusėje, įrašant tik kam jis skirtas, kada vyks renginys ir į kokį renginį kviečiama[11]. Matyt, jis naudotas ir kitomis progomis. Kitas kvietimas, rašytas tų pačių 1921 m. pabaigoje, pasirašytas taip pat einančio Respublikos Prezidento pareigas Steigiamojo Seimo pirmininko ir skirtas prelatui, žurnalo *Draugija* redaktoriui Aleksandrui Dambrauskui. Jis prastesnės kokybės. Tai tiesiog ant storesnio popieriaus su įrėmintu smulkesniu Vyčiu rašytinėmis raidėmis atspausdintas kvietimas, įrašant, kam jis skirtas ir kokiu tikslu surašytas. Prelatas buvo kviečiamas gruodžio 29 d. apsilankyti Prezidento rūmuose išgerti arbatos. Turėjo dalyvauti ir užsienio atstovai su žmonomis[12].

Steigiamojo Seimo nariai keitėsi dažnai. Per pustrečių veiklos metų pasikeitė net 38 atstovai, t. y. trečdalis visų narių. Vieni jų darbą Seime iškeitė į civilinę ar karinę tarnybą, kiti, matyt, neturėjo polinkio politinei veiklai. Keli atstovai mirė. Atsistatydinusį atstovą pakeisdavo jo partijos kandidatų sąrašo viršuje buvęs asmuo (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 54). Bibliotekoje saugomas Steigiamojo Seimo sekretoriato raštas Antanui Povyliui, gyvenusiam Šiauliuose. Jis kviečiamas atvykti į Kauną eiti Steigiamojo Seimo nario pareigas vietoj atsisakiusių Steigiamojo Seimo narystės Vlado Sirutavičiaus ir kandidatų Felikso Daugėlos bei Prano Mažylio pagal V rinkimų apygardos Socialdemokratų sąrašą[13]. Taip pat Vrublevskių bibliotekoje saugomas A. Povyliaus pasas, išduotas 1922 m. birželio 21 dieną. Grafoje prie užsiėmimo įrašyta, jog jis yra ūkininkas, Steigiamojo Seimo narys. Viena viza buvo skirta važiuoti vienam kartui į Daniją ir atgal nuo 1922 m. birželio 27 iki liepos 27 d. su ūkininkų ekskursija. Kita viza išduota kelionei į Klaipėdą asmeniniais tikslais[14].

Svarstant svarbiausius Konstitucijos, žemės reformos, Universiteto statuto, pradinių mokyklų įstatymų projektus, kilo prieštaravimų tarp pasirašiusių koaliciją Krikščionių demokratų ir Socialistų liaudininkų. 1922 m. vasario 1 d. Steigiamasis Seimas priėmė K. Griniaus kabineto atsistatydinimą, o kitą dieną buvo sudaryta E. Galvanausko vadovaujama Vyriausybė. Nebevaržomi kairiųjų, Krikščionys demokratai svarbiausiems įstatymams primetė konservatyvias pataisas (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 77, 79). Per beveik pustrečių metų trukusį darbą (nuo 1920 m. gegužės 15 iki 1922 m. spalio 6 d.) Steigiamasis Seimas, priėmęs šalies Konstitucijos, žemės reformos, nacionalinės valiutos (lito) įvedimo ir kitus įstatymus, sukūrė politinius ir ekonominius Lietuvos Respublikos pagrindus.

„Seimokratija“. Steigiamojo Seimo sukonstruota aukščiausių politinės valdžios institutų sandara lėmė, kad pirmojoje Lietuvos Respublikoje Prezidento legitimumas opozicijos buvo ginčijamas, vyriausybės dažnai keitėsi, parlamentas tapo įtakingiausia politine jėga, o visuomenė,

11 Kvietimas, skirtas V. Bičiūnui, pasirašytas einančio Respublikos Prezidento pareigas Steigiamojo Seimo pirmininko, Kaunas, 1921 m. vasario 1 d., LMAVB RS F189-1155, lap. 2.

12 Kvietimas, skirtas prelatui A. Dambrauskui, pasirašytas einančio Respublikos Prezidento pareigas Steigiamojo Seimo pirmininko, Kaunas, 1921 m. gruodžio 24 d., LMAVB RS F179-23, lap. 1.

13 Steigiamojo Seimo sekretoriato raštas A. Povyliui, Kaunas, 1921 m. balandžio 9 d., LMAVB RS F12-2087, lap. 1.

14 Steigiamojo Seimo nario A. Povyliaus užsienio pasas, Kaunas, 1922 m. birželio 21 d., LMAVB RS F12-2095, lap. 1r.

spauda ir dešinioji opozicija netrukus pradėjo kalbėti ir rašyti apie „seimokratiją“ valstybėje (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 64).

1922 m. rugpjūčio 7 d. Prezidento pareigas einantis Steigiamojo Seimo pirmininkas A. Stulginskis ir Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas pasirašė įstatymą, kuris skelbė, kad rinkimai į I Seimą vyks 1922 m. spalio 10–11 d. (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 95).

Įvertindamas buvusių rinkimų į Steigiamąjį Seimą praktiką, buvęs Ministras Pirmininkas, kandidatavęs į I Seimą kaip Valstiečių sąjungos atstovas, K. Grinius rašinyje „Ar verta maži sąrašai statyti?“[15] ragino mažesnes organizacijas jungtis, turinčius balsavimo teisę atsakingai balsuoti už stipresnes partijas, kad bergždžiai neišvaistyti balsų. Šis rašinys, berods, buvo rašytas kaip laikraščio *Lietuvos žinios* vedamasis straipsnis. Kitame tokios pat paskirties straipsnyje „Ar krikščionys ir pažanga ne to paties plauko?“[16] K. Grinius Krikščionims demokratams tarsi kelia ultimatumą: su kuo jie? Ką rinktųsi į koaliciją: Valstiečius liaudininkus ar susikompromitavusius Tautos pažangos partiečius? Jis tvirtina, jog Valstiečių liaudininkų derybos su Krikščionimis demokratais neįmanomos, jei jie į rinkimus eis su pažangiečiais.

Valstiečiai liaudininkai rinkimams parengė atsišaukimą su karikatūra „Visi į vieną tinklą“ (1922)[17]. Karikatūroje nupiešti du krikščionys demokratai (vienas su barzda pavadintas kunigu Mykolu Krupavičiumi, o kitas bebarzdis neįvardintas, bet apvilktas kunigo sutana) žvejoja jiems artimų organizacijų balsus. Atsišaukime piktinamasi tuo, jog Krikščionys demokratai keletą metų buvo vienvaldžiai. Aiškinama: kokiose balsavimo apskrityse, kokiais numeriais prisidengusios kandidatų į Seimą sąrašus pateikė Krikščionims demokratams artimos organizacijos ir grupės. Čia pat nurodoma kokiose apskrityse ir kokiu numeriu reikia balsuoti už Valstiečius liaudininkus. Įspėjama, jog nereikia painioti Valstiečių sąjungos su Krikščionims demokratams artimais valstiečiais katalikais.

Vrublevskių bibliotekoje saugomi rinkiminiai rašiniai ir atsišaukimai patvirtina, jog daugiausiai varžėsi dvi pagrindinės partijos – Krikščionys demokratai ir Valstiečiai liaudininkai. Krikščionys demokratai gyrė savo darbus, atsišaukimuose ragino balsuoti už savąjį bloką, nes jis gina žemės reformą, kurią, kaip nurodyta viename atsišaukime, nori panaikinti socialdemokratai ir žemdirbiai. Liaudininkai taip pat aštriai kritikavo Krikščionis demokratus. Socialdemokratai peikė Steigiamojo Seimo darbą, piktinosi karine padėtimi, turtine nelygybe ir didele Bažnyčios įtaka valstybėje. Tautos pažangos partija rinkimuose dalyvavo susijungusi į bloką su ekonomine ir politine Lietuvos žemdirbių sąjunga. Šio bloko nariai taip pat daug dėmesio skyrė Steigiamojo Seimo darbų kritikai (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 95–97). Iš Vrublevskių bibliotekoje saugomo II apygardos kandidatų į I Seimą sąrašo nr. 18, kurį iškėlė Ekonominė bei politinė žemdirbių sąjunga, matome, jog pirmu numeriu jame įrašytas spaudos darbuotojas A. Smetona, toliau – ūkininkas, o kartu ir spaustuvės savininkas Saliamonas Banaitis, profesorius spaudos darbuotojas A. Voldemaras ir kiti mažiau žinomi asmenys[18].

Nors rinkimus į I Seimą laimėjo Krikščionių demokratų blokas (gavo 38 iš 78 vietų), jam nepavyko suformuoti absoliučią daugumą turinčią koaliciją. 1922 m. lapkričio 13 d. I Seimas pradėjo darbą. Prezidiumo pirmininku išrinktas krikščionis demokratas Leonas Bistras (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 98, 101, 103). Bibliotekoje saugomos I Seimo prezidiumo

15 Kazys Grinius, „Ar verta maži sąrašai statyti?“, 1922, LMAVB RS F54-36, lap. 1–3.
16 Kazys Grinius, „Ar krikščionys ir pažanga ne to paties plauko?“, 1922, LMAVB RS F54-384, lap. 17–20.
17 *Visi į vieną tinklą!* (Kaunas: „Varpo“ bendrovės spaustuvė, 1922), LMAVB RSS L-A/1862.
18 II Apygardos kandidatų Seiman sąrašas Nr. 18, [1922], LMAVB RS F12-3685, lap. 1.

pirmininko L. Bistro[19], Krikščionių demokratų frakcijos nario Vlado Jurgučio[20] ir Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų frakcijos nario M. Sleževičiaus[21] nuotraukos.

I Seimui nepavyko pradėti konstruktyvaus darbo. Lapkričio 25 dieną, praėjus dviem savaitėms po I Seimo sušaukimo, dešiniųjų spauda rašė, jog išrinktas Seimas dar neveikia. Išrinkus Seimo pirmininką, pavaduotoją ir sekretorių, kiti prezidiumo nariai dar buvo neišrinkti. Apie Prezidento rinkimą, naujo ministro kabineto skyrimą dar nebuvo nė kalbos, nors reikėjo spręsti daug neatidėliotinų vidaus ir užsienio politikos problemų. Spaudoje buvo klausiama: kas trukdo? Čia pat atsakoma: atkaklios Socialistų liaudininkų ir Krikščionių demokratų rietenos (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 104–105). I Seimo veiklos aplinkybes atskleidžia trumpas Lietuvos valstiečių sąjungos atstovo (*Lietuvos Respublikos Seimų* 2007, 275) K. Griniaus 1922 m. gruodžio 18 d. posėdžio aprašymas[22]. Pirmas dienotvarkės klausimas buvo Prezidento rinkimai. Deja, prezidiumas jį iš darbotvarkės pašalino. Visą posėdį buvo svarstomas 1922 m. sutarčių su samdiniais apmokėjimo įstatymas. Nors Valstiečių sąjungos atstovas Ignas Lapinskas (*Lietuvos Respublikos Seimų* 2007, 352) konstatavo, jog šis įstatymas nėra aktualus, nes daugelis su samdiniais jau atsiskaitė ir be jokio įstatymo, I Seimui šiuo klausimu balsuoti taip ir nepavyko.

Didžiosioms frakcijoms nesusitarus ir deryboms nutrūkus, 1922 m. gruodžio 21 d. vien krikščionių demokratų bloko balsais Prezidentu išrinktas Lietuvos ūkininkų sąjungos atstovas A. Stulginskis. Opozicija griežtai atsisakė tai pripažinti. 1923 m. sausio 23 d. pagaliau buvo išrinktas nuolatinis I Seimo prezidiumas. Jo pirmininku liko L. Bistras (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 106–108). Jis, minint Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo penkerių metų sukaktį, kvietė Vasario 16-osios akto signatarą Mykolą Biržišką atvykti į iškilmingą Seimo posėdį. Nurodyta vieta atsisėsti. Kvietimas[23] kuklus, vieno lapelio, su Vyčiu viršutiniame kairiame kampe.

Keletą mėnesių tęsiantis frakcijų nesutarimams, šalį valdė dar 1922 m. pradžioje Steigiamojo Seimo suformuota, bet jau I Seimo pirmame posėdyje atsistatydinusi Vyriausybė. 1923 m. vasario pabaigoje I Seimo prezidiumas pavedė E. Galvanauskui sudaryti nuolatinę Vyriausybę. Nauja ministrų kabineto sudėtis mažai kuo skyrėsi nuo ankstesnės. Pasikeitė žydų reikalų ministras. Juo tapo Kauno apygardos teismo narys Bernardas Fridmanas. Ši kandidatūra buvo nepriimtina I Seimo žydų frakcijai, kuri perėjo į opoziciją. Kovo 9 d. priešpaskutiniame I Seimo posėdyje E. Galvanauskas pristatė Vyriausybės deklaraciją, kuri turėjo gauti daugumos pritarimą. 38 Seimo nariai (Krikščionių demokratų blokas) jai pritarė, o 38 (Socialdemokratai, Valstiečiai liaudininkai, darbininkų kuopos, lenkų ir žydų frakcijos) buvo prieš. Vyriausybės deklaracija buvo atmesta (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 110–112). Apie susidariusią padėtį Vasario 16-osios akto signataras Petras Klimas rašė:

> Nemokėjimas didžiųjų partijų susitarti svarbiausiais mūsų valstybės klausimais, kurie sprendžia visą mūsų egzistenciją, parodo, kad mūsų atstovai nejaučia jokios atsakomybės už savo darbą. Sistematinis vyriausybės darbo sabotavimas ir drauge nesugebėjimas vyriausybės sudaryti, sudarymas krizio be perspektyvų jį pašalinti tuo momentu, kada reikia stiprios vyriausybės sunkiausiems klausimams apginti – šitoks elgimosi būdas parodo, kad ponai, kurie šiandien vadinasi valstybės atstovais tėra vaikų būrys, naiviai žaidžiančių katinų ir pelių žaislą ir nejaučiančių nei savo tikrųjų pareigų nei teisių.

19 Leonas Bistras, Kaunas, 1938, LMAVB RSS Fg1-224.
20 Vladas Jurgutis, Vilnius, 1966, LMAVB RSS Fg1-163.
21 Mykolas Sleževičius, Kaunas, 1939, LMAVB RSS Fg1-730/1.
22 Kazys Grinius, „Seimas. XI posėdis“, 1922 m. gruodžio 18 d., LMAVB RS F54-28, lap. 1.
23 I Seimo pirmininko kvietimas į iškilmingą posėdį, Kaunas, 1923 m. vasaris, LMAVB RS F165-456, lap. 12rv.

Šis rašinys buvo skirtas laikraščiui *Lietuva*, bet neišspausdintas, nes I Seimas buvo paleistas[24].

1923 m. kovo 13 d. įvyko paskutinis I Seimo posėdis, kuris truko vos dvi minutes. Seimo pirmininkas L. Bistras perskaitė Prezidento A. Stulginskio ir Vyriausybės vadovo E. Galvanausko pasirašytą įsakymą, kuriuo I Seimas buvo paleistas. Rinkimus į II Seimą Prezidentas paskyrė tų pačių metų gegužės 12–13 dienomis. Padrikas I Seimo darbas prisidėjo prie parlamento kaip institucijos diskreditavimo parlamentarizmo tradicijų stokojančioje demokratinėje Lietuvos Respublikoje (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 112–113).

Rinkimų į II Seimą kampanija buvo karingesnė. Krikščionys demokratai siekė gauti daugumą, bandė paveikti rinkėjas moteris, vyskupai ragino tikinčiuosius dalyvauti rinkimuose. Valstiečiai liaudininkai atsisakė socializmo retorikos, pabrėžė ūkininkų, kaimo gyventojų interesų pirmenybę, siūlė radikalizuoti žemės reformą (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 114–115). Rinkiminiame atsišaukime jie bandė aiškinti rinkėjams apie Krikščionių demokratų ir bankininkų Vailokaičių padarytą žalą paprastiems smulkiems ūkininkams, mažažemiams, bežemiams bei naujakuriams[25]. Socialdemokratai rinkiminiame atsišaukime ragino darbininkus nebalsuoti už Darbo federaciją, kuri priklausė Krikščionių demokratų blokui[26]. „Dalgiu" pasivadinusi Darbo žmonių nepartinė bežemių, mažažemių ir vidutinių (smulkesnių) ūkininkų sąjunga atsišaukime pliekė visus: Krikščionis demokratus, Socialdemokratus ir dešiniuosius Liaudininkus. Kaltino juos išnaudojimu[27].

Rinkimuose į II Seimą daugumą iškovojo Krikščionių demokratų bloko atstovai (40 vietų iš 78). 1923 m. birželio 15 d. įvyko II Seimo atidarymo posėdis. Prezidentu išrinktas A. Stulginskis. Birželio 29 d. E. Galvanauskas sudarė naują koalicinį kabinetą (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 116–118, 124).

Į seimus neišrinkti Tautos pažangos vadovai A. Smetona ir A. Voldemaras *Vaire*, kituose savo leidiniuose aštriai kritikavo E. Galvanausko vyriausybės užsienio politiką, nuolaidžiavimą Lenkijai, kaltino nacionalinių interesų išdavimu ir ragino atsistatydinti. 1923 m. lapkričio 4 d. A. Voldemaras buvo suimtas ir išsiųstas į koncentracijos stovyklą Varniuose. Lapkričio 10 d. suimtas ir pasodintas į Kauno kalėjimą A. Smetona. Po keturių dienų išėjęs iš kalėjimo, įpykęs A. Smetona gruodžio 8 d. laiške A. Voldemarui siūlo kovoti, kad jų bylos būtų perduotos teismui (Eidintas 2012, 134–138). Matyt, to paskatintas, A. Voldemaras 1923 m. gruodžio 9 d. parašė skundą II-ojo Seimo Skundų komisijai. Šio rašto du skirtingi variantai saugomi Rankraščių skyriuje. Vienas iš jų yra rankraštis[28] be pabaigos, o antras – viso teksto nepasirašytas mašinraštis[29]. Skunde A. Voldemaras, cituodamas Konstituciją, teisina savo veiklos motyvus, prašo nubausti jo suėmime ir ištrėmime dalyvavusius Kauno komendantą Vladą Braziulevičių ir jo padėjėją pulk. Mykolą Velykį. Panašių tikslų, t. y. pasiteisinti ir išteisinimo A. Voldemaras siekia ir 1924 m. balandžio 9 d. rašte[30] II Seimo pirmininkui, kunigui dekanui Justinui Staugaičiui, nurodydamas, jog kreipsis į Vatikaną ir kitus galingus užtarėjus. Tuo laikotarpiu, 1924 m. balandžio 21 d. II Seimo pirmininkas, pavaduojantis Respublikos Prezidentą, kunigas dekanas Justinas Staugaitis kvietė prelatą, faktinį mėnesinio satyros ir humoro žurnalo *Garnys* redaktorių A. Dambrauską atvykti į Respublikos Prezidento rūmus arbatos. Ant dvigubo lapo mašinėle

24 Petras Klimas, „Mūsų Seimo suvaikėjimas", 1923 m. kovo 11 d., LMAVB RS F191-47, lap. 1, 3–4.

25 *Šiaulių, Panevėžio ir Biržų–Pasvalio apskričių ūkininkai, mažažemiai, bežemiai ir būsimieji ūkininkai naujakuriai – visi žinokite!* (Šiauliai: Savičo ir Šumauskio spaustuvė, [1923]), LMAVB RSS L-A/1870.

26 *Draugai darbininkai, apsisaugokit Darbo Federacijos!* (Kaunas: Spaustuvė „Raidė", 1922), LMAVB RSS L-A/1853.

27 *Draugai ir draugės: darbininkai, bežemiai, mažažemiai ir mažieji ūkininkai!* (Tilžė: „Dalgio" valdyba, [1923]), LMAVB RSS L-A/1873.

28 Augustino Voldemaro skundas Seimo skundų komisijai, [1923 m. gruodžio 9 d.], LMAVB RS F172-466, lap. 1–2.

29 Ibid., lap. 3–9.

30 Augustino Voldemaro raštas Justinui Staugaičiui, Kybartai, 1924 m. balandžio 9 d., LMAVB RS F172-71, lap. 1–2.

atspausdintas kvietimas[31] gana puošnus, ant storo popieriaus, su kairiajame kampe įspaustu ir dailiai įrėmintu Vyčiu ir užrašu „Lietuvos Respublikos Prezidentas".

Krikščionių demokratų ir Valstiečių liaudininkų koalicija nebuvo tvirta. Jos žlugimo pretekstu tapo Tomo Naruševičiaus pasiūlytas Lietuvos geležinkelių tinklo plėtimo projektas, kuriam pritarė Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas. Krikščionys demokratai projekto nepalaikė. Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas reagavo į tai, kaip į nepasitikėjimą. 1924 m. birželio 10 d. jis įteikė Prezidentui atsistatydinimo pareiškimą. Krikščionys demokratai apsisprendė kraštą valdyti vieni (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 124–125).

Vienas žymiausių Lietuvos Valstiečių liaudininkų sąjungos frakcijos narių K. Grinius 1924 m. spalio 12 d. aktyviai dalyvavo pirmame priverstinio draudimo ligos atveju įstatymo svarstyme. Išlikęs jo kalbos mašinraščio su pastabomis, rašytomis ranka, tekstas[32], kuris sutrumpintas turėjo būti publikuotas *Lietuvos žiniose*. K. Grinius detaliai aptarė užsienio valstybių patirtį, aiškino, kas Lietuvai tinka, o kas – ne.

Ypač pagarsėjo K. Griniaus kalba dėl spaudos laisvės, 1925 m. birželio 20 d. svarstant Spaudos įstatymo pakeitimo projektą. Pagal numatomus pakeitimus pirmuosius aštuonis spaudinio egzempliorius spaustuvė turėjo pristatyti apskrities viršininkui. Taip buvo siekiama operatyviau sulaikyti valdžiai nepalankius leidinius. K. Grinius, kritikuodamas šį projektą, apžvelgė spaudos cenzūros istoriją, priminė spaudos laisvės principus, pažymėjo, jog valdančiosios daugumos taikoma cenzūra yra reakcijos požymis. II Seimo pirmininkas L. Bistras pranešė kalbėtojui, kad jo laikas baigėsi ir prašė apleisti tribūną, tačiau K. Grinius nesutiko. Seimo pirmininkas nutraukė posėdį. Po pertraukos K. Grinius vėl prašė žodžio, bet negavo. Nepaisant to, jis ir toliau iš tribūnos kritikavo svarstomą Spaudos įstatymo pakeitimą. Pirmininkas L. Bistras pasiūlė K. Grinių vienam posėdžiui pašalinti iš salės. Pasirodžius policijai, kalbėtojas iš tribūnos nesitraukė. II Seimo pirmininkas paskelbė pertrauką. Šios K. Griniaus pastangos ginti spaudos laisvę sulaukė ne tik Lietuvos, bet ir užsienio spaudos dėmesio, buvo plačiai komentuojama (*Lietuvos Respublikos Seimų* 2007, 276). Bibliotekoje saugoma kitą dieną po K. Griniaus kalbos jam pareikšta kunigo Prano Janulaičio ir Petro Kregždės užuojauta[33].

1925 m. gruodžio 6 d. II Seimo pirmininkas Vytautas Petrulis kvietė[34] Vasario 16-osios akto signatarą, Kauno universiteto prorektorių M. Biržišką su žmona paminėti 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo dvidešimties metų sukaktį. Numatyti renginiai: iškilmingos pamaldos Kauno bazilikoje, Valstybės teatro spektaklis „Aušros sūnūs" ir iškilmingas kviestinis pokylis (rautas) Seimo rūmuose.

II Seime Liaudininkams nepavykus inicijuoti politinę santvarką demokratizuojančių įstatymų priėmimo, jie ėmė atvirai konfrontuoti su Krikščionimis demokratais. Tai trikdė įstatymų leidybos darbą, išryškino nebrandžios politinės sistemos problemas, netenkino visuomenės lūkesčių. Vis dėlto II Seimas dirbo visą kadenciją: tvirtino ministrų kabinetų sudėtį, aprobavo kasmetinius biudžetus, priėminėjo bei tobulino ūkio, socialinę, švietimo bei kultūros sritis reglamentuojančius įstatymus, sutarė esminiais užsienio politikos klausimais dėl Klaipėdos krašto, santykių su Vatikanu, prieštaringai vertintos sutarties su SSRS (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 143–144).

Rankraščių skyriuje saugomas dar vienas II Seimo kadencijos laikotarpio dokumentas. Tai 1925 m. gruodžio 15 d. Seimo atstovui M. Sleževičiui Lietuvos geležinkelių valdybos išduo-

31 Justino Staugaičio kvietimas Aleksandrui Dambrauskui, 1924 m. balandžio 16 d., LMAVB RS F179-23, lap. 2.
32 Dr. K. Griniaus kalba Seime Priverstinio draudimo ligoje klausimu, 1924 m. spalio 12 d., LMAVB RS F54-8, lap. 1–21.
33 Prano Janulaičio ir Petro Kregždės užuojauta Kaziui Griniui, Kaunas, 1925 m. birželio 21 d., LMAVB RS F54-542, lap. 1.
34 Vytauto Petrulio kvietimas Mykolui Biržiškai, Kaunas, [1925 m. gruodis], LMAVB RS F165-456, lap. 15.

tas I klasės nuolatinis bilietas[35], suteikiantis teisę 1926 metais nemokamai važiuoti geležinkeliu. Perdavus šį bilietą kitam asmeniui ir neteisėtai juo pasinaudojus, bilieto savininkas turėjo būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Iš jo turėjo būti išieškoma už pravažiavimą nustatyta piniginė bauda.

Rinkimų į III Seimą kampanija buvo agresyvi, tik akcentai kiti nei ankstesnių rinkimų metu. Krikščionys demokratai siekė ankstesnių rinkimų sėkmės, aukštino savo nuopelnus. Rinkimų agitacijoje aktyviai dalyvavo dvasininkai, kurie gąsdino, kad tie, kurie balsuos už „bedievių" partijas, nugarmės pragaran. Lietuvių partijoms rinkimų kovoje vadovavo jų vadovaujančių institucijų sudaryti štabai (Blažytė-Baužienė et al. 2013, 523–524). Štai rinkiminiame atsišaukime[36] katalikų, t. y. Krikščionių demokratų, Ūkininkų sąjungos ir Darbo federacijos, Vyriausias rinkimų komitetas skelbė, kaip, būdami valdžioje, žemės ūkiu rūpinosi katalikai ir kaip valstiečiai liaudininkai. Jis pateikė statistiką, iš kurios aiškėjo, jog katalikai įkūrė daugiau žemės ūkio mokyklų, kursų, atidarė Žemės banką, kuris dalino paskolas, steigė kergimo, javų valymo, vaisių ir daržovių džiovinimo, linų apdirbimo punktus, elevatorius, pienines. Krikščionims demokratams artima Lietuvos ūkininkų sąjunga atsišaukime[37] perspėjo rinkėjus nesupainioti jos su „bedievių" įsteigta Ūkininkų partija. Ji priminė Valstiečių liaudininkų partijos atsiradimo istoriją, tapatino ją su „bedieviais", vadintais „pirmeiviais". Atsišaukime ji demaskavo naują Lietuvos ūkininkų partiją, jų lyderius skelbdama artimus valstiečiams liaudininkams, socialistams. Lietuvių katalikų moterų draugija atsišaukime[38] kvietė balsuoti už katalikus, kaip ginančius moterų teises, ir pasisakė prieš socialistus ir kitataučius.

Prieš Krikščionių demokratų bloką susivienijo visi: ir politinė opozicija nuo kraštutinės kairės iki dešinės, ir tautinės mažumos. Krikščionys demokratai kaltinti (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 76) dėl valstybės vidaus ir užsienio politikos nesėkmių (Blažytė-Baužienė et al. 2013, 524). Valstiečiai liaudininkai atsišaukime[39] aiškino, jog Darbo federacija yra Krikščionių demokratų partijos dalis, Seime teikianti žemės reformos pakeitimus ne mažažemių ir naujakurių naudai.

Rinkiminės kampanijos eigą atskleidžia istoriko Konstantino Jablonskio fonde (F256) saugomos II apygardos Rinkimų į III Seimą komisijos posėdžių protokolų kopijos[40]. Iš viso buvo šeši Komisijos posėdžiai, kuriems pirmininkavo Komisijos pirmininkas K. Jablonskis. Protokoluose, tiek rankraštiniuose, tiek spausdintuose mašinėle, surašyti paskirti apylinkių rinkimų komisijų pirmininkai, padarytos korektūros kandidatų sąrašuose, skelbiamas kandidatų sąrašų sujungimas.

1926 m. gegužės 8–9 d. vykusius rinkimus į III Seimą laimėjo Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, sudariusi koaliciją su Lietuvos socialdemokratų partija. III Seimas darbą pradėjo birželio 2 dieną. Seimo pirmininku išrinktas valstietis liaudininkas Jonas Staugaitis. Birželio 7 d. penktajame Seimo posėdyje įvyko Respublikos Prezidento rinkimai, kuriuose absoliučią daugumą gavo ir Prezidentu tapo K. Grinius (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 147, 150–152). Vrublevskių bibliotekoje saugomas puošnus Lietuvos Respublikos Seimo prezidiumo

35 Nuolatinis I klasės bilietas Nr. 220, išduotas Mykolui Sleževičiui, [Kaunas], 1925 m. gruodžio 15 d., LMAVB RS F12-2728, lap. 2.

36 *Kas daugiau rūpinosi žemės ūkio kėlimu* (s.l.: s.n., [1926]), LMAVB RS F37-12244, lap. 43–44.

37 *Ūkininkai budėkime, nes priešas nesnaudžia!* (Kaunas: Mankienės spaustuvė, 1926), LMAVB RS F37-12244, lap. 57–58.

38 *Moterys!* (Kaunas: A. Bako spaustuvė, 1926), LMAVB RS F37-12244, lap. 40.

39 *Darbo federacijos pinklės* (Kaunas: „Varpo" b[endro]vės spaustuvė, [1926]), LMAVB RS F37-12244, lap. 25–28.

40 Rinkimų į Lietuvos Respublikos III Seimą II-osios (Kauno) apygardos komisijos posėdžių protokolai, [Kaunas], 1926 m. kovo 26 – balandžio 26 d., LMAVB RS F256-1632, lap. 1–21.

raštas[41], liudijantis apie K. Griniaus išrinkimą Prezidentu. Šis raštas skirtas pačiam K. Griniui. Jis – tarsi pažyma, bet ant geros kokybės, didelio formato dvigubo lapo su apačioje, nuo centro dešiniau įspaustu Vyčiu.

Iškilūs visuomenės veikėjai, žurnalistai ar šiaip suinteresuoti asmenys galėjo gauti specialų bilietą, suteikiantį galimybę įeiti į Seimo posėdžio salę. Bibliotekoje saugomas toks bilietas[42], išrašytas 1926 m. birželio 8 dieną. Nurodyta sėdimoji vieta. Prašoma, įeinant į posėdžių salę, bilietą laikyti rankoje. Kitoje bilieto pusėje pateikiamos dvi pastraipos iš Seimo statuto apie tai, jog garsiai reiškiantis savo pastabas gali būti pašalintas iš Seimo posėdžių salės, taip pat apie tai, kad kilus triukšmui, Seimo pirmininkas gali pašalinti ir visą publiką.

1926 m. birželio 15 d. Prezidentas K. Grinius pasirašė įsakymą, kuriuo patvirtino M. Sleževičiaus vadovaujamą Vyriausybę. Jos branduolį sudarė liaudininkai. Socialdemokratams atiteko dvi ministerijos. 1926 m. rudenį opozicijoje esantys krikščionys demokratai ir tautininkai užvertė valdančiąją koaliciją interpeliacijomis. Ypač kritikuoti socialdemokratai – vidaus reikalų ministras Vladas Požėla dėl stabilumo neužtikrinimo, o švietimo ministras Vincas Čepinskis dėl ketinimų steigti daugiau lenkiškų mokyklų. Nesantaiką tarp valdžios ir opozicijos paaštrino lapkričio 21 d. Kaune surengta dešiniųjų studentų demonstracija, kurios metu įvyko atviras susidūrimas su policija. Daug dėmesio skirdamas šiai demonstracijai, gruodžio 3 d. A. Voldemaras ragino III Seimo narius nuversti Vyriausybę (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 158, 168, 171–172, 179). Įtampa pasinaudojo susivienijusi opozicija, kuri karininkų pagalba įvykdė 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmą. Tą pačią dieną atsistatydino M. Sleževičiaus ministrų kabinetas. Atsistatydinimą priėmęs Prezidentas K. Grinius naują Vyriausybę formuoti patikėjo A. Voldemarui. Į ministrų kabineto sudėtį įėjo Tautininkų sąjungos, Krikščionių demokratų bloko ir liaudininkams artimos Ūkininkų partijos atstovai. Gruodžio 19 d. Seimo posėdyje paskelbta, kad Prezidentas K. Grinius atsistatydino. Prezidentu išrinktas A. Smetona, nedalyvaujant nuo valdžios nušalintų partijų atstovams. III Seimo pirmininku tapo krikščioniškojo bloko atstovas A. Stulginskis (Blažytė-Baužienė et al. 2013, 538). Bibliotekoje saugoma III Seimo pirmininko A. Stulginskio multiplikuota biografija ir pareiginės anketos du egzemplioriai, spausdinti mašinėle, su A. Stulginskio įrašais ranka[43].

Po perversmo autoritarinis režimas įsitvirtino ne iš karto. Keletą mėnesių šalyje dar formaliai funkcionavo parlamentinė demokratija (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 79). Atsitokėję po perversmo, liaudininkai ir socialdemokratai ėmė Seimo tribūną naudoti savo siekiams propaguoti. Įvedus karo padėtį ir cenzūrai suvaržius spaudą, III Seimas liko vienintele vieta, kur atvirai buvo galima kritikuoti perversmininkų valdžią (Eidintas 2014, 227).

1926 m. gruodžio 27 d. sušaudžius keturis komunistus, III Seimo Socialdemokratų frakcija Ministrui Pirmininkui ir Vidaus reikalų bei Krašto apsaugos ministrams parengė interpeliaciją, kurios nepasirašytas mašinraštis[44] saugomas Bibliotekoje. Joje piktinamasi perversmo būdu atėjusios valdžios antikonstituciniais veiksmais, opozicijos persekiojimu. Tą patį gruodžio mėnesį III Seimo Socialdemokratų frakcija paskelbė atsišaukimą[45] į darbininkus, valstiečius ir demokratinę visuomenę, kuriame Konstitucijos laužymu apkaltino ne tik perversmą rengusias politines jėgas, bet ir Liaudininkus, kurie neužkirto kelio perversmui.

41 Lietuvos Respublikos Seimo prezidiumo raštas, liudijantis apie K. Griniaus išrinkimą Lietuvos Respublikos prezidentu, Kaunas, 1926 m. birželio 7 d., LMAVB RS F54-1711, lap. 1.

42 Bilietas įeiti į Seimo posėdį, [Kaunas], 1926 m. birželio 8 d., LMAVB RS F165-456, lap. 16.

43 Aleksandro Stulginskio biografija ir anketa, [Kaunas, 1926 m. gruodžio 19 d.], LMAVB RS F12-2974, lap. 1–3.

44 III Seimo socialdemokratų frakcijos interpeliacija dėl vidaus padėties, Kaunas, [po 1926 m. gruodžio 27 d.], LMAVB RS F54-554, lap. 2–6.

45 *Lietuvos darbininkai ir valstiečiai! Lietuvos demokratingoji visuomenė!* ([Kaunas]: s.l., 1926 m. gruodžio mėn.), LMAVB RSS L-A/1963.

1926 m. gruodžio 30 d. III Seimo posėdyje Liaudininkai ir Socialdemokratai, užuot svarstę biudžetą, ėmė reikšti pasipiktinimą perversmu. Svarstant Vidaus reikalų ministerijos biudžetą, liaudininkas Juozas Pajaujis kalbėjo, jog perversmas įvykdytas neteisėtai, Vyriausybė pažeidžia piliečių teises. Šios kalbos atgarsiai pasklido Lietuvoje, ypač paveikė kovingai nusiteikusius liaudininkus (Eidintas 2014, 227–228).

Šios po perversmo užsitęsusios parlamentinės demokratijos likučiams atskleisti reikšmingi Vrublevskių bibliotekoje saugomi Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos dokumentai[46]: III Seimo Liaudininkų frakcijos narių sąrašas, kuriame nurodyti frakcijos narių gyvenamųjų vietų adresai Kaune ir provincijoje, telefonų numeriai; frakcijos posėdžiuose dalyvavusių narių parašai; trumpi posėdžių protokolų įrašai.

Valdžią praradę Liaudininkai ir Socialdemokratai siekė revanšo. 1927 m. pavasarį III Seimo narys liaudininkas J. Pajaujis politinės policijos demaskuotas, kaip prisidėjęs rengiant antivyriausybinį perversmą (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 79). Jį suėmus, Seimo Liaudininkų frakcija įteikė interpeliaciją Ministrui Pirmininkui A. Voldemarui, protestuodama dėl Seimo nario neliečiamybės pažeidimo. Šio dokumento nepasirašytas mašinraštis[47] taip pat saugomas Bibliotekoje.

Vyriausybė Seime pareikalavo, kad J. Pajaujui būtų panaikintas imunitetas ir jis galėtų būti teisiamas. 1927 m. balandžio 12 d. III Seime susivieniję Liaudininkai, Socialdemokratai ir tautinės mažumos šį reikalavimą atmetė ir pareiškė nepasitikėjimą pačia Vyriausybe. Tą pačią dieną, remdamasis Konstitucija, Prezidentas A. Smetona III Seimą paleido, bet naujų Seimo rinkimų nepaskyrė. Tai buvo vos šešerius metus trukusios parlamentinės demokratijos pabaiga. Valstybė pasuko į autoritarizmą (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 79–80, 101).

Bebalsis Seimas. Skaudūs pasaulinės ekonominės krizės padariniai, politiniai ir socialiniai sukrėtimai paskatino Prezidentą A. Smetoną 1936 m. sušaukti naują Seimą (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 182). Matyt, iš pradžių opozicija tikėjosi dalyvauti naujo Seimo rinkimuose. Bibliotekoje saugomas ekonomisto liaudininko Albino Rimkos parengtas IV Seimo rinkimų platformos projektas[48]. Jame teigiama, kad valstybės saugumui ir žmonių gerovei užtikrinti reikalinga demokratiniais pagrindais grįsta teisinė santvarka. Siekiant tai įgyvendinti, Konstitucijoje turi būti įtvirtintos piliečių teisės, nuo administracijos nepriklausomi teismai ir nuosavybės teisių apsauga. Deja, prieš sušaukdamas IV Seimą, Prezidentas išleido kelis įstatymus, kurių tikslas buvo neleisti, kad į „tautos atstovybę“ patektų opozicijos atstovų. 1936 m. pavasarį buvo pasiruošta: savivaldybėse vyravo tautininkai, o jos pačios buvo tiesiogiai valdomos Vidaus reikalų ministerijos, spauda užčiaupta, opozicinės partijos uždarytos. Kandidatus į IV Seimą iškėlė valdžios kontroliuojamos savivaldybės.

Opozicija rinkimus boikotavo kaip nedemokratiškus. Negalėdami agituoti prieš Seimą savo spaudoje, valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai leido atsišaukimus, kuriuose kvietė gyventojus nedalyvauti rinkimuose. Prieš rinkimus nukreiptoje kampanijoje aktyviai dalyvavo pogrindyje veikę komunistai (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 183–188). Viename iš multiplikuotų atsišaukimų[49] komunistai ragina socialdemokratus, liaudininkus, komunistinį jaunimą, visus socialistus ir sionistus jungtis į platų antifašistinį liaudies frontą ir kovoti su „fašistiniu“ Seimu, vėl šaukti naują Steigiamąjį Seimą. Panašūs reikalavimai skelbiami ir komunisti-

46 III Seimo valstiečių liaudininkų frakcijos dokumentai, 1927 m. kovas, LMAVB RS F199-164, lap. 1–16.
47 III Seimo valstiečių liaudininkų frakcijos interpeliacija, Kaunas, 1927 m. balandžio 4 d., LMAVB RS F54-554, lap. 1.
48 IV Seimo rinkimų platforma (Projektas), [1936], LMAVB RS F276-675, lap. 1–2.
49 *Plačiu frontu boikotuokim rinkimus į fašistinį Seimą!* ([Kaunas]: [s.n.], 1936 m. gegužės 29 d.), LMAVB RSS L-A/52.

nio jaunimo atsišaukime[50]. Jame aprašomas „darbo liaudies“ nepasitenkinimas „fašistų“ valdžia, ypač Suvalkijoje, kur dėl ūkininkų neramumų buvo paskelbta karo padėtis. Būsimas Seimas vadinamas „karikatūra“ todėl, kad „nebus laisvų, demokratinių rinkimų, o naują Seimą sudarys tik Smetonos žmonės“. Komunistinis jaunimas reikalavo tokio Seimo, kaip kad buvo 1926 m. Seimas, „kai visi „darbo žmonės“ ir jaunimas galėjo kelti kandidatais ir rinkti tai, ką norėjo“. Kreiptasi į žiežirbininkus, sionistus, net krikščionis pavasarininkus, nefašistines sporto ir kitas jaunimo organizacijas sudaryti bendrą frontą, kad būtų galima boikotuoti rinkimus. Netgi kviečiama trikdyti rinkimus, daužant rinkimų urnas ir panašiais smurtiniais būdais, pasisakoma prieš karo lauko teismus, karo padėtį, „fašistinę“ valdžią.

Opozicijos viltys, kad rinkimuose dalyvaus labai mažai žmonių, nepasiteisino. Balsavo 68,3 proc. visų turinčiųjų teisę balsuoti. Matyt, 1936 m. birželio 9–10 d. sukviesti rinkėjus prie balsadėžių padėjo ir pasų antspaudavimas. IV Seimo nariai oficialiai buvo vadinami „tautos atstovais“, nes, pasak valdžios, jie išrinkti, remiantis ne partija, o tautine vienybe. Prie termino „Seimo nariai“ grįžta 1938 m. Konstitucijoje. Daugiau nei pusė IV Seimo narių buvo valstybės tarnautojai. Jame nebuvo frakcijų ir opozicijos. Visi IV Seimo nariai, išskyrus tris klaipėdiečius, buvo formalūs arba neformalūs (neregistruoti) tautininkai. Net ir didžiausias šio Seimo „disidentas“ prelatas Juozas Laukaitis besąlygiškai pripažino A. Smetonos autoritetą.

Prieš sušaukiant pirmą IV Seimo posėdį 1936 m. rugsėjo 1 d. (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 188–191), komunistai išleido atsišaukimą[51], raginantį kovoti su „fašistiniu“ Seimu. IV Seimo sušaukimo dieną jie kvietė liaudį streikuose, eisenose, mitinguose, demonstracijose protestuoti prieš išrinktus „fašistus“, tautos išdavikus ir reikalauti demokratiškai išrinkto naujo Steigiamojo Seimo.

Vrublevskių bibliotekoje saugomas bilietas[52], suteikęs teisę jo turėtojui įeiti į pirmąjį IV Seimo posėdį. Jis antspauduotas Seimo anspaudu su Vyčiu viduryje, matyt, buvo skirtas prelatui A. Dambrauskui, kadangi saugomas jo fonde (F179).

Retų spaudinių skyriaus fotografijų kolekcijoje galima rasti ir IV Seimo atstovo Edvardo Turausko (1896–1966) nuotrauką[53].

1936 m. rugsėjo 23 d. išrinktas nuolatinis IV Seimo prezidiumas (pirmininkas Konstantinas Šakenis). Lapkričio 4 d. IV Seimas priėmė Švietimo ministerijos parengtą Vytauto Didžiojo universiteto statutą, padarydamas nuolaidų Teologijos–filosofijos fakultetui, apribodamas autonomiją ir išplėsdamas Senato kompetenciją. Lapkričio 10 d. didele balsų persvara priimtas priverčiamojo darbo stovyklų įstatymas (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 191, 195–196).

Į IV Seimą išrinktas prelatas J. Laukaitis mėgino Bažnyčiai tinkama linkme pakreipti su švietimu susijusių įstatymų, Konstitucijos redakciją. 1937 m. kovo 12 d. jis kartu su šešiais Seimo atstovais pasiūlė 1936 m. vasario mėn. paskelbto Draugijų įstatymo, kuriuo remiantis buvo uždarytos visos politinės partijos, išskyrus Lietuvių tautininkų sąjungą, pataisas. Seimas į jas neatsižvelgė. Tuomet J. Laukaitis kovo 19 d. referavo šio įstatymo pakeitimo projektą, ragindamas neužkirsti kelio vaikų ir jaunimo, moterų, katalikiškų organizacijų veiklai. Tačiau Seimo dauguma šį projektą atmetė (*Lietuvos Respublikos Seimų* 2007, 660). Tą dieną J. Laukaičio pasakytos kalbos tekstas buvo multiplikuotas[54] ir, matyt, platinamas tarp kunigų, nes rastas kunigo P. Janulaičio surinktų rinkiminių atsišaukimų aplankale.

50 *Šalin Seimo karikatūra!* ([Kaunas]: LKJS CK sp[austuvė] J. Greifenbergio vardu, [1936]), LMAVB RSS L-A/423.

51 *Šalin fašistinis Seimas – tautos priešų ir išdavikų Seimas!* ([Kaunas]: LKP CK sp[austuvė] „Spartakas“, 1936 m. rugpjūčio 10 d.), LMAVB RSS L-A/57.

52 Bilietas įeiti į Seimo posėdį, 1936 m. rugsėjo 1 d., LMAVB RS F179-23, lap. 3.

53 Edvardas Turauskas, Kaunas, 1940, LMAVB RSS Fg1-187.

54 Seimo atstovo prel. Laukaičio kalba Seime 1937 m. kovo 19 d. (Iš Seimo stenogramų), LMAVB RS F37-12244, lap. 8–10.

1938 m. IV Seimo pirmininkas K. Šakenis kvietė[55] Vasario 16-osios nepriklausomybės akto signatarą M. Biržišką paminėti dvidešimties metų Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo sukaktuves. Signataras buvo kviečiamas[56] ir į gegužės 12 d. iškilmingą Seimo posėdį Lietuvos Konstitucijos įsigaliojimo proga. 1938 m. Konstitucija nebuvo parengta IV Seime, tačiau jame ji buvo nesvarstant ir kone visais balsais priimta. Konstitucija skelbė, jog Lietuvos valstybė yra respublika. Žodžio „demokratinė" pašalinimas iš teksto reiškė formalų demokratinės santvarkos atsisakymą (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 197).

Nuo 1939 m. kovo 1 d. Seimo narių kalbas savo biuleteniuose skelbė tik Visuomeninio darbo vadyba, įsteigta tam, kad prižiūrėtų periodinę spaudą, propaguotų valstybinės valdžios veiklą (*Žurnalistikos enciklopedija* 1997, 567). Laikraščiai kalbas galėjo skelbti tik viso teksto, o jei norėjo jas trumpinti, turėjo kreiptis į tą Seimo narį, kuris buvo kalbą pasakęs. Tokia tvarka įvesta dėl IV Seimo prezidiumo nusiskundimų, jog Seimo narių kalbos iškraipomos[57].

1940 m. IV Seimas posėdžiavo nuo vasario 15 d. iki gegužės pabaigos. Per visą kadenciją tautos atstovai priėmė apie 260 įstatymų projektų, kurie buvo suderinti su Vyriausybe. Aukščiausioji įstatymų leidžiamoji valdžia išliko Prezidento A. Smetonos rankose.

1940 m. birželio 14–15 d. naktį vykusiame paskutiniame nepriklausomos Lietuvos Vyriausybės posėdyje buvo nutarta sutikti su visais sovietų reikalavimais. Birželio 15 d. popietę Prezidentas A. Smetona išvyko iš Kauno. Jį pavaduoti liko Ministras Pirmininkas Antanas Merkys. Šis, birželio 17 d. klusniai vykdydamas nepaprastojo SSRS vyriausybės įgaliotinio Vladimiro Dekanozovo nurodymus, pasirašė du aktus: komunistuojantis žurnalistas Justas Paleckis paskirtas Ministru Pirmininku; patvirtinta vadinamoji Liaudies vyriausybė, sudaryta SSRS pasiuntinybėje. Tai atlikęs, A. Merkys atsistatydino. Prezidento pareigas pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją pradėjo eiti J. Paleckis, o Ministro Pirmininko – jo pavaduotojas Vincas Krėvė-Mickevičius. Birželio 19–20 d. naujosios Vyriausybės teisėtumą pripažino Lietuvos Respublikos Seimo prezidiumas. Tikėdamiesi, kad bus atkurta demokratinė santvarka, savo lojalumą Liaudies vyriausybei pareiškė Valstiečių liaudininkų bei Krikščionių demokratų vadovai. Jie net ragino V. Krėvę-Mickevičių greičiau skelbti naujo Seimo rinkimus. Nepaisant to, liepos 1 d. aktu einantis Prezidento pareigas J. Paleckis paleido Lietuvos Respublikos IV Seimą (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 206–207, 209–213).

IV Seimas per beveik ketverių metų veiklos kadenciją nepateikė jokių valstybės raidai svarbių politinių alternatyvų, liko politiškai bebalsis ir realiai nesprendė nė vienos iškilusios egzistencinės problemos. Parlamentarizmo tradicijos buvo nutrauktos, o parlamentinė sistema virto pseudoparlamentarizmu.

Nebuvusio parlamento istorija. Istorikas A. Jakubčionis tvirtina, jog Liaudies Seimą pertvarkius į LSSR Aukščiausiąją Tarybą, ši per visą veikimo laiką (1940–1990 m.) niekada nebuvo tautos atstovavimo institucija. Ji turi savo istoriją, bet tai ne Lietuvos parlamentarizmo istorija. Sovietinės okupacijos laikotarpį jis įvardijo kaip nebuvusio parlamento istoriją (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 84–85, 96, 103).

1940 m. liepos 5 d. Ministrų Taryba, pirmininkaujama J. Paleckio, priėmė Liaudies Seimo rinkimų įstatymą. Paskelbta neegzistuojančios Lietuvos darbo liaudies sąjungos, o iš tikrųjų – Lietuvos komunistų partijos rinkimų programa. Kandidatų į liaudies atstovus pasiūlyta po vieną į vieną vietą. Kandidatus galėjo kelti tik valdžios leidimus turinčios komunistinės orga-

55 IV Seimo pirmininko kvietimas, skirtas M. Biržiškai, 1938 m. vasaris, LMAVB RS F165-456, lap. 4–5.

56 IV Seimo pirmininko kvietimas, skirtas M. Biržiškai, 1938 m. gegužė, LMAVB RS F165-456, lap. 1–3.

57 Visuomeninio darbo vadybos raštas „Lietuvos žinių" redaktoriui, Kaunas, 1939 m. vasario 28 d., LMAVB RS F54-87, lap. 3.

nizacijos. Rinkiminė agitacija buvo klaidinanti: apie stojimą į SSRS neužsiminta, žadėta atleisti valstiečius nuo skolų, aprūpinti žeme bežemius ir mažažemius, užtikrinti demokratines laisves, išsaugoti nepriklausomybę ir privačią nuosavybę (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 213–216). Vrublevskių bibliotekoje yra niekieno nepasirašytas atsišaukimas[58], kuriame jaunuoliai buvo tiesiog be jokių paaiškinimų didelėmis raidėmis raginami balsuoti už „Lietuvos darbo sąjungos" kandidatus. Oficialūs 1940 m. liepos 14–15 d. vykusių rinkimų rezultatai buvo suklastoti, paskelbiant, jog balsavo 95,5 proc. visų rinkėjų (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 218).

Prieš susirenkant į pirmą Liaudies Seimo sesiją, Lietuvos komunistų partijos Vilniaus srities komitetas išplatino atsišaukimą[59], kuriame ragino darbo žmones Liaudies Seimo darbo pradžios proga susirinkti į mitingą Lukiškių aikštėje ir reikalauti įvesti sovietinę santvarką, Stalino konstituciją ir įtraukti sovietinę Lietuvą į Sovietų Sąjungą. Taigi, viskas buvo kruopščiai iš anksto suplanuota į šalį atvykusių aukštų sovietinių pareigūnų ir Lietuvos komunistų.

1940 m. liepos 21 d. Valstybės teatre J. Paleckis pradėjo pirmą Liaudies seimo sesiją. Tą dieną Liaudies seimas Lietuvoje įvedė sovietinę santvarką, o Lietuva paskelbta Sovietų Socialistine Respublika. Taip pat nutarta prašyti SSRS Aukščiausiosios Tarybos priimti Lietuvos SSR į SSRS sudėtį kaip sąjunginę respubliką. Liepos 22 d. Liaudies seimas nacionalizavo žemę, o liepos 23 d. – bankus ir stambiąją pramonę (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 219–220).

Bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugomos Liaudies Seimo pirmininko Liudo Adomausko[60], prezidiumo antrojo sekretoriaus P. Cvirkos[61], atstovų L. Giros[62], Michalinos Meškauskienės[63], Motiejaus Šumausko[64] ir kt. fotografijų kopijos, darytos sovietmečiu.

1940 m. rugpjūčio 3 d. Maskvoje SSRS Aukščiausioji Taryba įtraukė Lietuvos SSR į Sovietų Sąjungos sudėtį. Ta proga Lietuvos komunistų partijos Šiaulių apskrities komitetas išleido patoso kupiną atsišaukimą[65], skirtą naujiems SSRS piliečiams, kuriame šlovino Sovietų Sąjungą, Raudonąją armiją ir Josifą Staliną. Rugpjūčio 25 d. Liaudies Seimas pasivadino Lietuvos SSR Aukščiausiąja Taryba. Prezidento instituciją pakeitė Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas. Liaudies Seimas neturėjo krašto gyventojų įgaliojimo panaikinti Lietuvos valstybingumą, todėl jo nutarimai buvo neteisėti.

Per beveik penkiasdešimt metų trukusią SSRS okupaciją Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba buvo 11 kartų renkama, o iš tiesų skiriama Komunistų partijos. Visus kandidatus parinkdavo partinė valdžia, laikydamasi tam tikrų proporcijų, todėl kokybinė deputatų sudėtis buvo stabili. Formaliai, t. y. pagal Konstituciją, Aukščiausioji Taryba laikyta aukščiausiąja įstatymų leidžiamąja institucija, tačiau iš tikrųjų ši parlamento fikcija du kartus per metus kelias dienas vykusiose sesijose visais balsais priimdavo valdžios pateiktus įstatymus bei nutarimus (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 222–225).

Ypač daug LSSR Aukščiausios Tarybos dokumentų saugoma Rankraščių skyriuje esančiame Juozo Žiugždos fonde (F275). Šis vienas garsiausių sovietinio okupacinio režimo ideologų deputatu buvo 1947–1971 m., todėl iš jo dokumentų atsiskleidžia darbas sovietinės Lietuvos

58 *Jaunuoliai!* (s.l.: s.n., 1940), LMAVB RSS Sm-sp-451, lap. 10.

59 *Draugai darbininkai, valstiečiai, kariai, darbo inteligentai, visi darbo žmonės!* (Vilnius: Spaustuvė „Zničius", 1940 m. liepos 20 d.), LMAVB RSS L-A/1228.

60 Liudas Adomauskas, Vilnius, 1941, LMAVB RSS Fg1-1366/1.

61 Petras Cvirka, 1940, LMAVB RSS Fg1-1455/6.

62 Liudas Gira, LMAVB RSS Fg1-1217/3.

63 Michalina Meškauskienė, LMAVB RSS Fg1-948.

64 Motiejus Šumauskas, Kaunas, 1940, LMAVB RSS Fg1-1358/1.

65 *Draugai darbininkai, valstiečiai ir darbo inteligentai – S.S.R.S. Piliečiai!* (Šiauliai: Sp[austuvė] „Grafika", 1940 m. rugpjūčio 3 d.), LMAVB RSS L-A/1220.

Aukščiausioje Taryboje, gausu šios institucijos dokumentų: raštų, nutarimų, kalbų, pranešimų tekstai, telegramos bei sveikinimai. Išskirtini šie J. Žiugždos personaliniai dokumentai: įvairių metų deputato bilietai[66], leidimai į sesijas, tribūnas demonstracijų metu[67].

Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugoma gausi LSRS Aukščiausios Tarybos sesijų, rinkimų, jubiliatų pagerbimo geros kokybės fotografijų kolekcija. Paminėsime keletą įdomesnių nuotraukų. 1950 m. liepos 20 d. įvyko Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos jubiliejinė sesija, skirta Sovietų Lietuvos 10-mečiui paminėti. Iš nuotraukų matome, jog sesija vyko Valstybinės filharmonijos rūmuose. Prezidiume sėdėjo: iš kairės trečias – Aleksandras Gudaitis-Guzevičius, ketvirtas – Antanas Sniečkus, šeštas – J. Paleckis ir kt.[68] Posėdžių salėje iš arti nufotografuoti neatpažinti sesijos dalyviai.[69] Trečioje nuotraukoje prezidiumo nariai A. Sniečkus, J. Paleckis ir kt. apžiūri svečių iš Turkmėnijos dovanotą kilimą su J. Stalino atvaizdu[70]. Ten pat saugoma viena nuotrauka iš 1951 m. balandžio 26 d. vykusios Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos trečio šaukimo pirmos sesijos posėdžių salės. Fotografuota iš toliau, todėl matomas bendras sesijos vaizdas, prezidiumo nariai vos įžiūrimi[71]. 1954 m. gegužės 27–29 d. vyko Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos trečio šaukimo penkta sesija. Posėdžių salėje Dramos teatre matome pirmoje eilėje sėdinčius: iš kairės antrą – Karolį Didžiulį, trečią – Genriką Zimaną[72]. Čia galime įterpti ir Retų spaudinių skyriaus smulkios spaudos fonde saugomą kvietimą dalyvauti LSSR Aukščiausiosios Tarybos ir vietinių Tarybų rinkimuose, kurie turėjo įvykti 1955 m. vasario 27 dieną. Spalvotoje kvietimo pusėje pavaizduotas lietuviška tautine juosta apjuostas kalendorius, o virš jo plevėsuoja sovietinės Lietuvos vėliava, kuri dengia Sovietų Sąjungos vėliavą. Žemiau už iliustraciją lietuvių kalba užrašyta: „Visi dalyvaukime rinkimuose į LTRS Aukščiausiąją Tarybą ir į vietines Tarybas“. Kitoje kvietimo pusėje rusiškas tekstas, kviečiantis dalyvauti rinkimuose. Lietuviškai į spausdintą rusišką tekstą ranka įrašyti rinkėjo adresas ir pavardė, balsavimo adresas.[73] Iš jubiliejų minėtinas 1963 m. kovo 1 d. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininko J. Paleckio sveikinimas akademiko J. Žiugždos 70-mečio proga[74]. Apie iškilmingus LSSR AT prezidiume teiktus apdovanojimus liudija nuotrauka iš Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų, sovietinių partinių veikėjų Romo Šarmaičio ir Juozo Stimburio pagerbimo. Pirmoje eilėje iš kairės trečias sėdi prezidiumo pirmininkas M. Šumauskas, į dešinę nuo jo – R. Šarmaitis, LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus, J. Stimburys. Antroje eilėje antras iš kairės stovi G. Zimanas, ketvirtas – Vladas Niunka[75].

66 J. Žiugždos, Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos deputato, bilietai, 1947–1967, LMAVB RS F275-10, 7 vnt.

67 J. Žiugždos, Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos deputato, leidimai į sesijas, įeiti į tribūnas paradų ir demonstracijų metu, Vilnius, 1947–1950, LMAVB RS F275-881, lap. 2–6.

68 Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos jubiliejinės sesijos, skirtos Sovietų Lietuvos 10-mečiui paminėti, prezidiumas, Vilnius, 1950 m. liepos 20 d., LMAVB RSS Fg1-2310/4.

69 Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos jubiliejinės sesijos, skirtos Sovietų Lietuvos 10-mečiui paminėti, posėdžių salėje, Vilnius, 1950 m. liepos 20 d., LMAVB RSS Fg1-2310/2.

70 Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos jubiliejinės sesijos, skirtos Sovietų Lietuvos 10-mečiui paminėti, prezidiumo nariai apžiūri svečių iš Turkmėnijos dovanotą kilimą su J. Stalino atvaizdu, Vilnius, 1950 m. liepos 20 d., LMAVB RSS Fg1-2310/1.

71 Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos trečio šaukimo pirmos sesijos posėdžių salė, Vilnius, 1951 m. balandžio 26 d., LMAVB RSS Fg1-2308.

72 Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos trečio šaukimo penktos sesijos posėdžių salė Dramos teatre, Vilnius, 1954 m. gegužės 27–29 d., LMAVB RSS Fg1-1499.

73 *Visi dalyvaukime rinkimuose į LTRS Aukščiausiąją Tarybą ir į vietines tarybas* ([Kaunas]: Valst[ybinė] K. Požėlos v[ardo] sp[austuvė], 1955), LMAVB RSS Sm-sp-1463/7.

74 Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkas J. Paleckis sveikina akademiką J. Žiugždą 70-mečio proga, Vilnius, 1963 m. kovo 1 d., LMAVB RSS Fg1-1205/113.

75 Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų, sovietinių partinių veikėjų R. Šarmaičio ir J. Stimburio apdovanojimas prezidiume, Vilnius, 1969, LMAVB RSS Fg1-2685.

Gana gausi šio laikotarpio sovietinio „imitacinio“ parlamentarizmo ikonografija (rinkiminė medžiaga, fotografijos) vis dar laukia tyrėjų.

Prasidėjusi Michailo Gorbačiovo pertvarka paskatino Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą 1987 m. lapkričio 11 d. priimti sąjunginį įstatymą dubliuojantį įstatymą dėl svarbių valstybinio gyvenimo klausimų pateikimo liaudies svarstymui. Šiuo įstatymu netrukus pasinaudota. Ėmus veikti Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui, 1988 m. spalio 20 d. LKP CK pirmuoju sekretoriumi tapus Algirdui Brazauskui, „persitvarkė“ ir Aukščiausioji Taryba. Apie 180–200 deputatų (iš visų 350) tapo Lietuvos nepriklausomybės šalininkais, o kiti nebelankė posėdžių. 1988 m. spalio 21 d. Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas išleido įsaką dėl 1941–1952 m. tremtinių reabilitavimo ir materialinės žalos jiems atlyginimo. Lapkričio 17–18 d. Aukščiausios Tarybos deputatai patvirtino prezidiumo įsaką dėl valstybinės kalbos statuso suteikimo lietuvių kalbai, Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“ paskelbė Lietuvos SSR valstybiniu himnu, o lietuvišką trispalvę – Lietuvos SSR valstybine vėliava. 1989 m. gegužės 18 d. prasidėjusioje vienuoliktoje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje keista Lietuvos SSR Konstitucija. Panaikinta SSRS nuosavybė Lietuvos teritorijoje, įtvirtinta Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos priimtų įstatymų viršenybė. Tą pačią dieną priimta deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“. Joje buvo skelbiama, jog Lietuvos valstybė 1940 m. prievarta neteisėtai prijungta prie Sovietų Sąjungos, todėl Aukščiausioji Taryba iš šios padėties mato išeitį tik atgaunant valstybinį suverenitetą. 1990 m. sausio 15 d. Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkas Vytautas Astrauskas atsistatydino. Į šias pareigas išrinktas savarankiškos LKP CK pirmininkas A. Brazauskas. 1990 m. pradžioje priimdama Vakarų Europos standartus atitinkantį Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų įstatymą, panaikindama Komunistų partijos valdžios monopolį, paskelbdama neteisėtais ir negaliojančiais 1940 m. liepos 21 d. Liaudies seimo stojimo į SSRS deklaraciją ir 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įstatymą dėl Lietuvos stojimo į SSRS, kitais savo juridiniais aktais paskutinė Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 229–231, 234–235, 246–248) atvėrė kelius į Lietuvos nepriklausomybę.

Teisiniu požiūriu sovietinės okupacijos laikotarpiu veikusios vadinamosios Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos nelaikytinos parlamentais, kadangi negalėjo išreikšti tautos suverenių galių. Jos buvo tik okupacinės valdžios sudarytos vietinės administracinės įstaigos, klusniai įgyvendinusios okupacinės valdžios sprendimus. Politikos mokslai tokias nelegitimiais pagrindais veikiančias administracines struktūras įvardija kaip pseudoparlamentus, o viso okupacinio laikotarpio sistemą – fiktyviuoju arba pseudoparlamentarizmu. Tačiau pripažįstama, jog to meto pseudoparlamentinėje kultūroje galėjo lavintis vėliau demokratiškai išrinkti parlamentarai.

Svarbaus Lietuvos valstybingumo atgimimui laikotarpio paskutinės sovietinės Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos dokumentų kol kas Vrublevskių bibliotekos fonduose nepavyko rasti. Gal jie dar guli tarp neaprašytų, neseniai gautų dokumentų.

Moderniojo parlamentarizmo antrasis etapas. Politologas A. Lukošaitis plačiame analitiniame straipsnyje „Parlamentarizmas, parlamentas ir parlamentinė demokratija Lietuvoje 1990–2020 m.“ nagrinėjo moderniojo parlamentarizmo Lietuvoje antrąjį etapą: aptarė visų Antrosios Lietuvos Respublikos Seimų darbą, pateikdamas gausią faktologinę medžiagą (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 103, 107).

1990 m. vasario–kovo rinkimus laimėjo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio remiami kandidatai. Tarp naujų parlamentarų buvo ir 40 savarankiškos Lietuvos komunistų partijos narių. Sąjūdžio ir LKP rinkimų programose buvo skelbiamas siekis atkurti Lietuvos valstybingumą. Kovo 10 d. naujas parlamentas pradėjo darbą. Aukščiausios Tarybos pirmininku išrinktas Sąjūdžio Seimo Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis. Kovo 10–11 d. naktį telefonu paskambinęs

Stasys Lozoraitis patikino, jog JAV tuoj pat pripažintų Lietuvos nepriklausomybę. Sąjūdžio deputatų klubas priėmė sprendimą skelbti nepriklausomybę nedelsiant. Skubėti skatino ir kovo 12 d. turėjęs prasidėti SSRS Aukščiausios Tarybos deputatų suvažiavimas. Jame numatyta M. Gorbačiovą išrinkti SSRS Prezidentu, suteikiant jam didelius įgaliojimus įvesti prezidentinį valdymą maištingose respublikose. Dėl šių priežasčių 1990 m. kovo 11 d. pasivadinęs Lietuvos Aukščiausiąja Taryba ir Lietuvos SSR paskelbęs Lietuvos Respublika, parlamentas kone visais balsais priėmė aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo". Panaikindama Lietuvos teritorijoje SSRS karinės prievolės įstatymą, priimdama Lietuvos Respublikos pasienio apsaugos ir muitinės, piliečio pažymėjimo ir kitus įstatymus, Aukščiausioji Taryba vedė Lietuvą į realų valstybingumą. 1990 m. balandžio 18 d. Maskva pradėjo ekonominę blokadą. Ekonominiai sunkumai, ginčai dėl Lietuvos kelio į realų valstybingumą kurstė nesantaiką visuomenėje, didino įtampą tarp Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės. 1991 m. pradžioje SSRS pradėjo atvirą karinę agresiją. Dėl kainų pakėlimo sausio 8 d. atsistatydino Kazimieros Prunskienės vadovaujama pirmoji Vyriausybė. Buvo sudaryta beveik išimtinai dešiniųjų politinių jėgų atstovaujama, Gedimino Vagnoriaus vadovaujama Ministrų Taryba. Kruvini sausio įvykiai suvienijo visuomenę. Tai leido parlamentui skelbti plebiscitą dėl nepriklausomybės. Vasario 9 d. 90,5 proc. balsavusių gyventojų pritarė nepriklausomai demokratinei Lietuvai. Po Maskvoje žlugusio imperinių jėgų pučo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba įpareigojo Vyriausybę nuo 1991 m. rugpjūčio 26 d. pradėti valstybės sienų apsaugą, spalio 3 d. jos nutarimu įsteigta Krašto apsaugos ministerija, o lapkričio 5 d. priimtas pinigų (lito) išleidimo įstatymas. Nebelikus išorinio pavojaus, Aukščiausioje Taryboje stiprėjo Jungtinės Sąjūdžio frakcijos ir į Lietuvos demokratinę darbo partiją persitvarkiusios savarankiškos LKP deputatų prieštaravimai. Balsavimai dėl itin svarbių įstatymų bei nutarimų rodė, jog Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas V. Landsbergis ir jį remianti Jungtinė Sąjūdžio frakcija nebeturi parlamentinės daugumos (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 255, 258, 260–261, 265–266, 268, 276–277, 284, 291, 293, 298, 302–303, 313, 318, 329). Nutarta 1992 m. spalio 25 d. rengti pirmalaikius parlamento rinkimus. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, veikusi 1990–1992 m., dabar vadinama V (Atkuriamuoju) Seimu, o žurnalistas S. Gudavičius ją įvardijo kaip valstybės kūrėjų parlamentą (Gudavičius 2016).

Vrublevskių bibliotekoje daugiausiai saugomi mokslo darbuotojų asmeniniai dokumentai. Galbūt todėl dar kol kas nepavyko rasti daugiau Atkuriamojo seimo svarbesnių dokumentų. Tačiau vieną, manome, bibliografinę retenybę Biblioteka turi. Tai juodai baltas atvirukas[76] su Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko V. Landsbergio, stovinčio tribūnoje, iškėlusio abi rankas ir rodančio pergalės ženklus, atvaizdu. Šį atviruką išleido Vilniaus UAB „Fotografija", spausdino spaustuvė „Spindulys" Kaune, 10 000 tiražu. Nurodyta kaina 30 kapeikų. Vadinasi, atvirutės išleidimo metu dar buvo atsiskaitoma sovietiniais pinigais. Atviruką Retų spaudinių skyriui dovanojo publicistas, politikas, dienraščio *Lietuvos aidas* vyriausiasis redaktorius Algirdas Pilvelis.

Tarp fotografijų, kurios buvo eksponuotos Vrublevskių bibliotekos parodoje, skirtoje akademiko Eduardo Vilko gimimo 60-mečio minėjimui, pavyko rasti 1990–1992 m. Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo narių grupinę nuotrauką[77]. Dėl asmenų identifikavimo kilo abejonių, tačiau siūlome tokį variantą: pirmoje eilėje iš kairės sėdi Petras Giniotas (?), Romualdas Ozolas, V. Landsbergis (Seimo pirmininkas), E. Vilkas (liberalų frakcijos pirmininkas), Kęstutis

76 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis (Vilnius: UAB Fotografija, [1990]), LMAVB RSS Atv-104/1622.

77 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo narių grupė, [Vilnius, 1990–1992], LMAVB RSS Fg1-3348/3.

Lapinskas; antroje eilėje iš kairės stovi Arūnas Degutis (?), Liudvikas Narcizas Rasimavičius, Aurimas Taurantas, Juozas Žilys (Seimo Juridinio skyriaus vedėjas), Egidijus Jarašiūnas, Jonas Tamulis (?), Jonas Prapiestis.

1992 m. prieš rinkimus į Seimą ekonominė padėtis buvo sunki, krito daugelio žmonių pragyvenimo lygis, rinkiminiuose debatuose mažiau kalbėta apie ekonominę ar mokesčių politiką, o daugiau apie susitaikymo ir santaros arba apie desovietizacijos būtinybę. Rinkimų propagandą ir agitaciją apsunkino ribotos partijų lėšos ir išaugusios kainos (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 338). Tai atsispindi rinkimų lapeliuose, bukletuose ir plakatuose, kurie yra dar neaukštos poligrafijos kokybės. Retų spaudinių skyriuje saugomas jų rinkinys[78], kurį sudaro 88 vienetai, spausdinti įvairiose šalies spaustuvėse. Aplanke yra Sąjūdžio koalicijos, LDDP, Lietuvos liberalų santaros, menininkų rinkiminiai plakatai ir bukletai, taip pat įvairioms koalicijoms ir partijoms atstovavusių kandidatų į deputatus Vytenio Povilo Andriukaičio, Juozo Bernatonio, Kazio Bobelio, Sigitos Burbienės, Medardo Čoboto, E. Jarašiūno, Elvyros Kunevičienės, Vytauto Petkevičiaus, Vidmanto Povilionio, Liudviko Sabučio, Pranciškaus Tupiko, Emanuelio Zingerio ir kitų agitacinė spauda.

Rinkimuose į jau VI Seimą pergalę pasiekė Lietuvos demokratinė darbo partija. Tai S. Gudavičius įvardijo kaip postkomunistų grįžimą (Gudavičius 2016). Seime įsitvirtino tie, kurie per administracines struktūras realiai valdė valstybę visus pustrečių Aukščiausiosios Tarybos (Atkuriamojo Seimo) metų. Seimo pirmininku išrinktas A. Brazauskas, o Bronislovas Lubys tapo Ministru Pirmininku. Įstatymų rengimas, tobulinimas, ekspertizės iš Seimo plenarinių posėdžių ir frakcijų persikėlė į komitetus. Komitetai buvo sudaromi pagal proporcingo atstovavimo politinėms jėgoms principą. 1993 m. vasario 14 d. vykusius Prezidento rinkimus laimėjus A. Brazauskui, Seimo pirmininku tapo pavaduotojo pareigas ėjęs Česlovas Juršėnas (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 341, 346, 362, 390). Bibliotekoje saugomos trys Č. Juršėno fotografijos iš akademiko E. Vilko 60-mečio minėjimo, vykusio 1995 m. spalio 3 dieną. Vienoje jų[79] Č. Juršėnas sveikina jubiliatą. Kitose dviejose – Č. Juršėnas sėdi salėje tarp svečių[80].

1993–1994 m. priimtas Seimo statutas, nustatęs vidinę Seimo struktūrą, įtvirtinęs opozicijos teises, apkaltos procedūras. Šios kadencijos metu priimti įstatymai, reglamentavę valdžios institucijų ir savivaldos struktūrą bei funkcijas, reformavę teismų sistemą, sukūrę parlamentinės kontrolės mechanizmą. Remdamasi Seimo nutarimu, 1995 m. gruodžio 8 d. Lietuva įteikė Europos Sąjungai oficialią paraišką dėl narystės. Tą patį mėnesį buvo sustabdytos Lietuvos akcinio inovacinio ir Litimpeks bankų veiklos operacijos. Vyriausybės vadovas Adolfas Šleževičius atsiėmė savo indėlį iš Inovacinio banko prieš pat sustabdant jo veiklą, o vėliau grąžino jį į jau bankrutavusį banką. Prezidentui A. Brazauskui pareikalavus atsistatydinti, Ministras Pirmininkas to nepadarė. Siekdamas išsaugoti stabilumą valstybėje ir valdančiojoje partijoje, Prezidentas kreipėsi į VI Seimą dėl A. Šleževičiaus atstatydinimo. Už atstatydinimą balsavo dauguma Seimo narių. Nauju Ministru Pirmininku buvo išrinktas Laurynas Mindaugas Stankevičius. Žemės ūkio srityje valdžią perėmusi Lietuvos demokratinė darbo partija orientavosi į vietoj kolektyvinių ūkių susikūrusių bendrovių lėtą transformaciją. Teigdami, kad siekia užtikrinti buvusį žemės ūkio gamybos mastą ir ūkių efektyvumą, įtakingi Seimo agrarininkai stabdė šeimos ūkių kūrimąsi ir įstatymų pakeitimais siekė užtikrinti buvusių kolūkių vadovų ir jiems artimų grupių interesus. Opozicija nuolat kritikavo valdančiosios partijos politiką už per mažą dėmesį kovai su korupcija, privačios nuosavybės atkūrimo ir rinkos reformų atidėliojimą. Tokiai kritikai pagrindą sudarė

78 1992 m. spalio 25 d. rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą lapeliai, bukletai, plakatai ir t. t., LMAVB RSS Sm-sp-161.
79 Č. Juršėnas sveikina E. Vilką 60-mečio proga, Vilnius, 1995 m. spalio 3 d., LMAVB RSS Fg1-3348/12.
80 Česlovas Juršėnas, Vilnius, 1995 m. spalio 3 d., LMAVB RSS Fg1-3348/16-17.

pati valdančioji dauguma, vykdydama lėtų, neryžtingų reformų politiką. Išplito neprižiūrimos privačių asmenų finansinės piramidės, o daugelio bankų finansinė veikla sunaikino santaupas ir indėlius. Žemės grąžinimas ir nuosavybės atkūrimas buvo apsunkinti, keičiant įstatymus.

1996 m. VII Seimo rinkimų kampanija pasižymėjo agitacinių strategijų įvairove, tačiau ne aktyvumu. Politinės įtampos nebuvo, taip pat ir antikomunistinės retorikos. Nors daugelio žmonių gyvenimas pagerėjo, tačiau ne tiek, kiek tikėtasi. Nepasiteisinus lūkesčiams, rinkėjai nusivylė politika ir nerodė didesnio susidomėjimo rinkimais. Prieš rinkimus susikūrė politikos ir pramonės aljansas, įtvirtintas viešu 1996 m. spalio 9 d. memorandumu. Jį pasirašė Lietuvos pramonininkų konfederacijos pirmininkas B. Lubys ir Tėvynės sąjungos valdybos pirmininkas G. Vagnorius (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 342, 352, 372–373, 403–404, 431). Bibliotekoje saugomi tik 1996 m. rinkimų kampanijoje dalyvavusių Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) bei Lietuvos krikščionių demokratų ir Tautinio jaunimo „Jaunoji Lietuva“ sąjungų koalicijos jau pakankamai tiems laikams aukštos poligrafijos kokybės rinkiminiai lapeliai, bukletai, gana įtaigūs ir to meto aktualijas pabrėžiantys plakatai, taip pat jų kandidatų į Seimo narius Audriaus Ažubalio, K. Bobelio, Irenos Degutienės, Andriaus Kubiliaus, E. Kunevičienės, Antano Matulo, Rasos Rastauskienės, Nijolės Vaitiekūnienės (Oželytės), Birutės Visokavičienės ir kitų rinkiminė spauda. Atskira knygele išspausdinta ir Tėvynės Sąjungos veiklos programa[81].

Tėvynės sąjungos-Lietuvos konservatorių ir Lietuvos krikščionių demokratų partijos pergalę rinkimuose S. Gudavičius įvardijo kaip dešiniųjų revanšą (Gudavičius 2016). Seimo pirmininku išrinktas Tėvynės sąjungos-Lietuvos konservatorių lyderis V. Landsbergis. Jo siūlymu Vyriausybės vadovu Prezidentas A. Brazauskas 1996 m. lapkričio 28 d. paskyrė G. Vagnorių. Tą pačią dieną VII Seimas priėmė deklaraciją, kurioje integraciją į Europos Sąjungą ir NATO paskelbė nekintamais užsienio politikos tikslais. 1997 m. VII Seimui panaikinus žemės ūkio bendrovių privilegijas, jų valdomas žemės plotas per ketverius metus sumažėjo pusketvirto karto. Valstybės eksporto srityje dar vyravo Rytų rinkos, todėl 1998 m. Rusijos ekonominė krizė Lietuvai smogė skaudžiai. Po kelių mėnesių trinties tarp Prezidento, Seimo ir Vyriausybės, 1999 m. balandžio 30 d. Ministras Pirmininkas G. Vagnorius atsistatydino. Prezidentas Valdas Adamkus ir Seimo pirmininkas V. Landsbergis sutarė dėl abiem pusėms tinkančios Rolando Pakso kandidatūros. Valstybei tai buvo sunkus laikotarpis. Per 1999 m. devynis mėnesius beveik 5 proc. smuko gamyba, darbuotojai negaudavo atlyginimų, žemdirbiai blokavo kelius, nebuvo surenkamos biudžeto pajamos, padaugėjo emigruojančiųjų. Kad įgytų energetinę nepriklausomybę nuo Rusijos, konservatorių dauguma Seime siekė Mažeikių naftos valdymą perduoti JAV kompanijai „Williams International“. Seimo opozicija manė, kad sandoris neskaidrus, jog Lietuva prisiima per didelius įsipareigojimus. Vis dėlto Prezidentas V. Adamkus Seimo priimtas įstatymų pataisas dėl Mažeikių naftos pasirašė, o Ministras Pirmininkas R. Paksas atsisakė tai padaryti. 1999 m. spalio 27 d. jis atsistatydino. Lapkričio 3 d. Seime Vyriausybės vadovu patvirtintas konservatorius A. Kubilius. Programoje Vyriausybė kaip pagrindinį tikslą nurodė normalizuoti valstybės finansinę būklę, tačiau artėjant rinkimams aiškėjo, jog jai nepavyko pasiekti pakankamo efektyvumo.

2000 m. rinkimų į VIII Seimą kampaniją Prezidentas V. Adamkus apibūdino kaip smarkią socialliberalų ir konservatorių priešpriešą (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 348, 354, 364, 374, 377–380, 431, 453). Na, o Bibliotekos fonduose rasti tik A. Brazausko socialdemokratinės koalicijos kandidatės į Seimo narius S. Burbienės rinkiminis bukletas ir informacinis lapelis[82].

81 1996 m. spalio 20 d. rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą lapeliai, bukletai, plakatai ir t. t., LMAVB RSS Sm-sp-4386.
82 Įvairių partijų ir koalicijų rinkiminiai bukletai, 1996–2015, LMAVB RSS Sm-sp-4394.

2000 m. spalio 8 d. vykusiuose rinkimuose nusivylę valdžioje buvusiais konservatoriais bei A. Brazausko vadovaujama partija rinkėjai pasirinko buvusio generalinio prokuroro, kandidato į Prezidentus Artūro Paulausko ir sostinės mero, buvusio Ministro Pirmininko R. Pakso vadovaujamas partijas. Prezidentui V. Adamkui pritariant, Vyriausybę pavesta formuoti daugiausiai vietų Seime iškovojusiai Naujosios politikos koalicijai – R. Pakso vadovaujamai Lietuvos liberalų sąjungai ir A. Paulausko pirmininkaujamai Naujajai sąjungai (socialliberalams). 2000 m. spalio 19 d. Seimo pirmininku išrinktas A. Paulauskas, o spalio 27 d. Ministru Pirmininku paskirtas R. Paksas. Šiek tiek mažiau vietų Seime gavusiai A. Brazausko socialdemokratinei koalicijai kurį laiką teko dirbti opozicijoje. Ilgiau nei pusmetį valdžiusi Naujosios politikos koalicija 2001 m. vasarą žlugo. Liberalai ir socialliberalai neturėjo tvirtos daugumos, stokojo politinės patirties. Netrukus socialliberalams sudarius koaliciją su A. Brazausko socialdemokratine koalicija, VIII Seime susiformavo aiški dauguma. Vyriausybei vadovauti ėmė socialdemokratų lyderis A. Brazauskas. 2004 m. pavasarį šios kadencijos Seimui teko vykdyti apkaltą valstybės Prezidentui R. Paksui. Lietuvos Konstitucinis Teismas padarė išvadą, jog Prezidentas R. Paksas šiurkščiai pažeidė Konstituciją. 2004 m. balandžio 6 d. Seimas dauguma balsų atstatydino R. Paksą iš Prezidento pareigų. Jas, kol bus išrinktas naujas Prezidentas, ėjo Seimo pirmininkas A. Paulauskas. 2004 m. birželio 27 d. Prezidentu vėl išrinkus V. Adamkų, A. Paulauskas liko vadovauti VIII Seimui (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 455–456, 464, 480, 482–483, 488–491, 504). Didžiausi šios kadencijos Seimo veiklos pasiekimai buvo tie, kad 2004 m. kovo 29 d. Lietuva įstojo į NATO, o tų pačių metų gegužės 1 d. tapo Europos Sąjungos nare. VIII Seimo veiklos metai buvo spartaus ekonominio augimo laikotarpis (Gudavičius 2016).

Per 2004 m. IX Seimo rinkimus pasireiškusį piliečių nepasitikėjimą politikos senbuviais politologai siejo su prieš tai valdžiusių partijų nejautra socialiniams ir ekonominiams klausimams, korupcijos skandalais, ydinga privatizacija. Valdančiąją koaliciją sudarė rinkimus laimėjusi Darbo partija, Lietuvos socialdemokratų partija, socialliberalai, Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjunga. Kadencijos pradžioje, kai valdančiajai daugumai priklausė socialliberai, jų lyderis A. Paulauskas vėl buvo išrinktas Seimo pirmininku (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 462, 471, 505). Pirmas IX Seimo posėdis įvyko 2004 m. lapkričio 15 d. (*Lietuvos Respublikos Seimas* 2020, 47). Jį aprašė Tėvynės sąjungos narė Ona Voverienė. Posėdis buvo skirtas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio prezidiumo pirmininkui Jonui Žemaičiui-Vytautui pagerbti. Taip prisimintas prieš penkiasdešimt metų, t. y. 1954 m. lapkričio 26 dieną, Butyrkų kalėjime jam įvykdytas mirties nuosprendis. Seimo fojė buvo surengta fotografijų ir dokumentų paroda. Renginio dalyvius pasveikino Seimo pirmininkas A. Paulauskas, pranešimą skaitė istorikas Arvydas Anušauskas. Po posėdžio Seime kariai savanoriai, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio nariai, Lietuvos laisvės kovos dalyviai, politiniai kaliniai ir tremtiniai pasirašė moralinės paramos ukrainiečių išsivadavimo akcijai tekstą[83].

Kaip ir kiekviename, taip ir IX Seime vyko įvairūs renginiai. 2005 m. balandžio 29 d. Tėvynės sąjungos frakcijos narė Vincė Vaidevutė Margevičienė padėkos raštu[84] už tautinio ir pilietinio ugdymo puoselėjimą Lietuvos mokyklose apdovanojo O. Voverienę.

2006 m. balandžio mėn. IX Seimo dauguma dėl vadinamojo Seimo kanceliarijos privilegijų skandalo atstatydino Seimo pirmininką A. Paulauską. Naujoji sąjunga (socialliberalai) iš valdančiosios koalicijos pasitraukė. Seimo pirmininku buvo išrinktas tuo metu dar Darbo partijos frakcijai priklausęs Viktoras Muntianas. Po šių Seimo pirmininko rinkimų A. Brazauskas

83 Ona Voverienė, „Žinios iš Seimo. „Rezistencija – tai dvasinė atspara“, Vilnius, 2004 m. lapkričio 26 d., LMAVB RS F397-63, lap. 1.

84 Padėkos raštas O. Voverienei, pasirašytas Seimo narės V. V. Margevičienės, Vilnius, 2005 m. balandžio 29 d., LMAVB RS F397-48, lap. 16.

išsaugojo premjero postą, bet Vyriausybės nariais tapo ir daug vietų IX Seime gavusios Darbo partijos atstovai. Po poros metų ši partija, apkaltinta juodąja buhalterija, skilo. 2006 m. birželį Darbo partijai atšaukus savo ministrus, žlugo A. Brazausko vadovaujama Vyriausybė. Tuomet socialdemokratai kartu su Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjunga į valdančiąją koaliciją pritraukė nuo Darbo partijos atskilusius Pilietinės demokratijos frakciją ir liberalcentristus. Liepos mėnesį, užsitikrinus opozicijoje buvusių Tėvynės sąjungos-Lietuvos konservatorių paramą kai kuriais valstybės valdymo klausimais, Prezidentui V. Adamkui palaikius, buvo sudaryta socialdemokrato Gedimino Kirkilo vadovaujama pirmoji mažumos Vyriausybė. IX Seimui pavyko išdirbti iki kadencijos pabaigos (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 471, 483–484, 505).

2007 m. minint Mindaugo karūnavimo 754-ąsias metines, Seime buvo eksponuota Antano Rimanto Šakalio grafikos ir estampų paroda „Lietuva. Mokslas. Istorija" (Voverienė 2008). O. Voverienės fonde, saugomame Rankraščių skyriuje, yra keletas Edvardo Buroko nuotraukų iš šios parodos atidarymo. Vienoje jų[85] nufotografuoti garsūs Lietuvos patriotai: iš kairės O. Voverienė, Vilius Bražėnas, A. R. Šakalys, Auksutė Ramanauskaitė-Skokauskienė, Algimantas Zolubas. Kitoje[86] – stovi O. Voverienė, sėdi A. Zolubas ir V. Bražėnas.

2007 m. spalio 25 d. Seimo Šeimos ir vaiko reikalų komisijos pirmininkė Rima Baškienė jubiliejinės Lietuvos moterų lygos 15-ųjų veiklos metinių ir Pirmojo lietuvių moterų suvažiavimo 100-ųjų metinių proga surengtos konferencijos dalyvėms įteikė sveikinimo raštą[87].

2007 m. Lietuva nesėkmingai siekė tapti euro zonos nare, tačiau jai pavyko įstoti į Šengeno erdvę. Konservatorių iš pradžių paremta mažumos Vyriausybė laikėsi nedrausmingos ir populistinės finansų politikos, sukūrė skandalingą projektą „Leo LT", kuris paskatino dešiniuosius atsisakyti paramos kabinetui (Gudavičius 2016). Kai paaiškėjo aplinkybės, liudijančios apie galimą Seimo pirmininko V. Muntiano piktnaudžiavimą tarnyba, šis atsistatydino. 2008 m. balandžio 1 d. Seimo pirmininku vėl išrinktas socialdemokratas Č. Juršėnas. IX Seimo ir kitų aukščiausių Lietuvos valdžios institucijų tęsta veikli NATO ir Europos Sąjungos atvirų durų politika, bendradarbiavimas su kitomis valstybėmis leido Lietuvai veiksmingai įsilieti į transatlantines Vakarų organizacijas ir demokratinį Vakarų pasaulį (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis et Truska 2009, 471, 473, 506). Spartaus ekonominio augimo metai truko iki pat 2008 m. krizės. Tuomet dėl pernelyg spartaus augimo ekonomika perkaito.

Rinkimai į X Seimą vyko 2008 m. spalio 12 ir 26 dienomis. Į pirmąjį posėdį naujasis Seimas susirinko lapkričio 17 dieną. X Seimo pirmininku, balsuojant antrą kartą, išrinktas Tautos prisikėlimo partijos pirmininkas Arūnas Valinskas. Valdančiąją koaliciją suformavo Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai, Tautos prisikėlimo partija, Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis ir Liberalų centro sąjunga. 2008 m. gruodžio 9 d. X Seime prisiekė ir gavo įgaliojimus veikti Vyriausybė, vadovaujama Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų pirmininko A. Kubiliaus. Tik pradėjusiam dirbti ministrų kabinetui teko spręsti su ekonomine ir finansų krize susijusias problemas. Vos per kelias dienas buvo pakeisti mokesčių įstatymai, labai apkarpytos biudžeto išlaidos. Per pirmuosius darbo metus tai teko daryti ne kartą. Šios krizinės taupymo priemonės 2009 m. sausį sukėlė riaušes prie Seimo rūmų (Gudavičius 2016). Gegužę Prezidento rinkimus laimėjo Dalia Grybauskaitė. Liepos 12 d. Seimo pirmininkas A. Valinskas

85 A. R. Šakalio grafikos paroda Seime, Vilnius, 2007 m. [liepa], LMAVB RS F397-136, lap. 1.

86 Ibid., lap. 2.

87 Sveikinimo raštas Lietuvos moterų lygai, pasirašytas Seimo Šeimos ir vaiko reikalų komisijos pirmininkės R. Baškienės, Vilnius, 2007 m. spalio 25 d., LMAVB RS F397-48, lap. 17.

kvietė[88] Lietuvos moterų lygos pirmininkę O. Voverienę į X Seimo iškilmingą posėdį, skirtą Prezidentės D. Grybauskaitės priesaikos priėmimui. Rudenį X Seimas pareiškė nepasitikėjimą Seimo pirmininku A. Valinsku dėl žiniasklaidoje pasirodžiusių jo nuotraukų su nusikalstamų grupuočių lyderiais. Įtakos tam turėjo ir vidiniai kivirčai jo vadovaujamoje Tautos prisikėlimo partijoje. Pirmą kartą į Seimo pirmininko pareigas 2009 m. rugsėjo 7 d. išrinkta moteris. Ja tapo I. Degutienė, prieš tai buvusi Seimo pirmininko pavaduotoja (*Lietuvos Respublikos Seimas* 2010, 39).

Rinkimai į XI Seimą vyko 2012 m. spalio 14 ir 28 dienomis. Kartu su rinkimais surengtas patariamasis referendumas dėl naujos branduolinės jėgainės. Visagino atominės elektrinės projektui nepritarta (Gudavičius 2016). Bibliotekoje saugomi keturi mėlynos spalvos dizaino Darbo partijos rinkiminiai bukletai, kuriuose akcentuota: „Mes žinome kaip!“[89].

Po rinkimų paskelbtas Lietuvos socialdemokratų partijos, Darbo partijos ir Partijos „Tvarka ir teisingumas“ bei Lenkų rinkimų akcijos „Bendras darbas Lietuvai“ susitarimas dėl valdančiosios koalicijos sudarymo. 2012 m. gruodžio 13 d. XI Seime prisiekė ir įgaliojimus gavo Vyriausybė, vadovaujama Lietuvos socialdemokratų partijos pirmininko Algirdo Butkevičiaus (Gudavičius 2016). Pirmas XI Seimo posėdis įvyko 2012 m. lapkričio 16 dieną. Seimo pirmininku išrinktas Darbo partijos atstovas Vydas Gedvilas. Tačiau 2013 m. rudenį V. Gedvilo prašymu Seimas atstatydino jį iš pareigų. Nuo 2013 m. spalio 3 d. parlamento vadove buvo Darbo partijos atstovė Loreta Graužinienė. 2013 m. antrąjį pusmetį XI Seimui teko atsakingas uždavinys atlikti Europos Sąjungos Tarybai pirmininkaujančios šalies parlamento funkcijas. Seimo rūmuose buvo rengiami užsienio parlamentų komitetų bendri posėdžiai, tarpparlamentinės konferencijos. 2014 m. pasikeitus geopolitinėms aplinkybėms, ypač daug dėmesio skirta nacionaliniam saugumui: nuosekliai didintas finansavimas krašto apsaugai; stiprinti Lietuvos gynybiniai pajėgumai; grąžinta privaloma pradinė karo tarnyba; patvirtintos savanorių šauktinių skatinimo priemonės (*Lietuvos Respublikos Seimas* 2020, 57, 60).

2014 m. rugsėjo 13 d. XI Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto narė R. Baškienė raštu[90] pasveikino Lietuvos moterų lygos pirmininkę O. Voverienę su bendražygėmis, susirinkusias į jubiliejinę dvidešimtąją konferenciją „Moterys ir politika“.

2014 m. gruodį pastatytas ir pradėtas naudoti Suskystintų gamtinių dujų terminalas Klaipėdoje. 2015 m. sausio 1 d. Lietuvoje įvestas euras, o gruodį paleistos elektros jungtys su Švedija ir Lenkija. 2016 m. patvirtintas naujas, lankstesnius darbo santykius įteisinantis Darbo kodeksas, kiti socialinės sistemos struktūrinę reformą įgyvendinantys įstatymai. XI Seimas įteisino tiesioginius merų rinkimus, patvirtino šilumos ūkio pertvarką, pradėjo teismų pertvarką, rūpinosi daugiabučių renovacija, priėmė naują Mokslo ir studijų įstatymą (Gudavičius 2016).

Po 2016 m. spalį vykusių rinkimų į XII Seimą pasirašytas Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos bei Lietuvos socialdemokratų partijos susitarimas dėl valdančiosios koalicijos sudarymo. Lapkričio 14 d. pirmame posėdyje XII Seimo pirmininku išrinktas Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos atstovas Viktoras Pranckietis (*Lietuvos Respublikos Seimas*, s.a.). Prisiekė ir įgaliojimus gavo Sauliaus Skvernelio vadovaujama Vyriausybė. Seimas daug dėmesio skyrė socialinei gerovei, priimtais įstatymais sprendė gyventojų pajamų didinimo, skurdo mažinimo, šeimos stiprinimo, vaiko teisių, viešojo sektoriaus efektyvumo ir skaidrumo didinimo problemoms (*Lietuvos Respublikos Seimas* 2020, 63–64).

88 Kvietimas O. Voverienei, pasirašytas Seimo pirmininko A. Valinsko, Vilnius, 2009 m. liepos 12 d., LMAVB RS F397-7, lap. 14.

89 Įvairių partijų ir koalicijų rinkiminiai bukletai, 1996–2015, LMAVB RSS, Sm-sp-4394.

90 Sveikinimo raštas Lietuvos moterų lygai ir jos pirmininkei O. Voverienei, pasirašytas Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto narės R. Baškienės, Vilnius, 2014 m. rugsėjo 13 d., LMAVB RS F397-101, lap. 1.

2018 m. XII Seimas iškilmingai minėjo Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį. Ta proga ir minint Lietuvos moterų lygos Kauno skyriaus veiklos 25-metį, kaunietes raštu[91] pasveikino Seimo pirmininkas V. Pranskietis. Į Seimo aplanką[92], skirtą Atkurtos Lietuvos 100-mečiui paminėti, buvo įdėtas ir Seimo nario A. Ažubalio sveikinimas[93], skirtas O. Voverienei jos 80-mečio proga.

2018 m. rugsėjo 11 d. Seime buvo pasirašytas Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos, Lietuvos socialdemokratų darbo ir partijos „Tvarka ir teisingumas" frakcijų susitarimas dėl bendro darbo (*Lietuvos Respublikos Seimas*, s.a.). Tais metais po parlamento patvirtintų sprendimų Lietuva pirmą kartą įvykdė įsipareigojimus NATO ir krašto gynybai skirti 2 proc. BVP, atnaujino Nacionalinio saugumo strategiją (*Lietuvos Respublikos Seimas* 2020, 66).

2019 m. liepos 5 d. keturios partijos – Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga, Partija „Tvarka ir teisingumas", Lietuvos socialdemokratų darbo partija ir Lietuvos lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga – sudarė koalicijos sutartį, o 2019 m. rugsėjo 19 d. jau minėtos politinės jėgos pasirašė tarpfrakcinę sutartį su Seimo frakcija „Lietuvos gerovei" (*Lietuvos Respublikos Seimas*, s.a.).

Bibliotekoje saugomas lietuvių parlamentarizmo dokumentinis paveldas nuo 1990 m. fragmentiškas, dar tik pradedamas kaupti, bet taip pat tirtinas, kadangi padeda nustatyti dokumentų komplektavimo kryptis. Šio moderniojo parlamentarizmo antrojo laikotarpio (1990–2020) trisdešimtmečio dokumentų kol kas yra tik O. Voverienės fonde (F397), o rinkiminė spauda saugoma Retų spaudinių smulkiosios spaudos fonde.

Politologas A. Lukošaitis (*Parlamentarizmas Lietuvoje* 2020, 132) tvirtina, jog Lietuvos Respublikos Seimas, kaip ir daugelis kitų „naujųjų parlamentų", demokratijos sąlygomis pirmąjį savo raidos dešimtmetį (1990–2000) sprendė esminių sisteminių pokyčių ir prisitaikymo prie demokratijos užduotis. Antras dešimtmetis (2000–2010) – galutinio susikūrimo, „išbaigtumo" periodas. Seimui jau nebetiko etiketė „pokomunistinis". Trečiąjį Seimo institucijos raidos dešimtmetį (2010–2020) teoretikai įvardijo kaip tam tikro neapibrėžtumo, neaiškumo dėl ateities laikotarpį.

Išvados. Šio straipsnio tikslas buvo atkreipti dėmesį į mažiau tyrėjų akiratin patekusius moderniojo lietuvių parlamentarizmo istorijos dalykus, pasitelkiant Vrublevskių bibliotekoje saugomus dokumentus, ikonografiją.

1920–1940 m. parlamentarizmo dokumentai išryškina šio laikotarpio svarbiausius etapus: iš pradžių vyravusį veiklos efektyvumą, vėliau – kilusias problemas, o galiausiai – krizę. Tarpukario Lietuvos „seimokratijos" bei bebalsio Seimo laikotarpį reprezentuoja Bibliotekoje saugomi įvairūs dokumentai: trys Steigiamojo Seimo fotografijos, rinkiminiai lapeliai ir plakatai, K. Griniaus publicistika, kvietimai, pažymėjimai ir kt.

Gana gausi sovietinio „imitacinio" parlamentarizmo ikonografija (rinkiminė medžiaga, fotografijos) vis dar laukia tyrėjų. Įvairių šaukimų sovietinės Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos dokumentų galima rasti vieno žymiausių šio laikotarpio ideologų J. Žiugždos fonde (F275). Retų spaudinių skyriaus fotografijų fonde saugomos šios institucijos nuotraukos.

91 Sveikinimo raštas Lietuvos moterų lygos Kauno skyriui, pasirašytas Seimo pirmininko V. Pranskiečio, Vilnius, 2018 m. birželio 8 d., LMAVB RS F397-54, lap. 1.

92 Lietuvos Respublikos Seimas. 100 Atkurtai Lietuvai (jubiliejinis dokumentų aplankas), Vilnius, 2018, LMAVB RS F397-102.

93 Seimo nario A. Ažubalio sveikinimas O. Voverienei, Vilnius, 2018 m. birželis, LMAVB RS F397-102, lap. 2.

Bibliotekoje saugomas lietuvių parlamentarizmo dokumentinis paveldas nuo 1990 m. fragmentiškesnis, dar tik pradedamas kaupti. Moderniojo parlamentarizmo antrojo laikotarpio (1990–2020) trisdešimtmečio dokumentų kol kas yra tik O. Voverienės fonde (F397), o rinkiminė spauda saugoma Retų spaudinių smulkiosios spaudos fonde.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

Bičiūnas Vytautas. F189. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Biržiška Mykolas. F165. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Dambrauskas-Jakštas Aleksandras. F179. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Grigaitis Juozas. F187. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Jablonskis Konstantinas. F256. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Kauno universiteto bibliotekos varia. F12. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Klimas Petras. F191. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Lietuvos valstiečių liaudies sąjunga. F199. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

„Lietuvos žinių“ redakcija. F54. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Rimka Albinas. F276. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Smulkioji spauda (atsišaukimai, rinkiminiai bukletai ir kt.). L-A, Sm-sp. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyrius (LMAVB RSS).

Širvydas Juozas Otonas. F145. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Vaizdo dokumentai (atvirukai, fotografijos). Atv, Fg. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyrius (LMAVB RSS).

Voldemaras Augustinas. F172. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Voverienė Ona. F397. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Žemaitijos dvarų kolekcija. F37. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Žiugžda Juozas. F275. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Blažytė-Baužienė, Danutė, Edmundas Gimžauskas, Česlovas Laurinavičius, Dangiras Mačiulis, Gediminas Rudis, Artūras Svarauskas et Jonas Vaičenonis. 2013. *Lietuvos istorija.* T. 10, d. 1, *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Baltos lankos.

Blažytė-Baužienė, Danutė, Mindaugas Tamošaitis et Liudas Truska. 2009. *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos.

Eidintas, Alfonsas. 2012. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Eidintas, Alfonsas. 2014. *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Gudavičius, Stasys. 2016. „Seimų istorijos švytuoklė: kairėn dešinėn“. *Verslo žinios*. 2016, spalio 8. https://www.vz.lt/verslo-aplinka/seimo-rinkimai/2016/10/08/seimu-istorijos-svytuokle-kairen-desinen.

Lietuvos Respublikos Seimas. 2010. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Komunikacijos departamento Ryšių su visuomene skyrius.
Lietuvos Respublikos Seimas. 2020. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija.
Lietuvos Respublikos Seimas. s.a. „Apie 2016–2020 m. Seimą". Žiūrėta 2020, balandžio 6. https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35354&p_k=1.
Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas. 2007. Sudarytojai Aivas Ragauskas, Mindaugas Tamošaitis. Didysis Lietuvos parlamentarų biografinis žodynas 3. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas. 2006. Sudarytojai Aivas Ragauskas, Mindaugas Tamošaitis. Didysis Lietuvos parlamentarų biografinis žodynas 2. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
Parlamentarizmas Lietuvoje. 2020. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija.
Truska, Liudas. 1996. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
Truska, Liudas. 2004. „Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.) bruožai". *Parlamento studijos* 2:63–93.
Voverienė, Ona. 2008. „Didinga ir ori tautos istorija: minint Lietuvos grafiko Antano Rimanto Šakalio 70-ąsias gimimo metines". *Draugas*, 2008, kovo 8, priedas „Kultūra: menas, literatūra, mokslas".
Žurnalistikos enciklopedija. 1997. Vilnius: Pradai.

RASA SPERSKIENĖ
The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of the Sciences

The History of Modern Lithuanian Parliamentarism in the Documents of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences

Summary

The object of the research presented in this article is the history (development) of modern Lithuanian parliamentarism in 1920–2020, i. e. a century from its emergence to this time. The sources for the research are documents and iconography related to modern Lithuanian parliamentarism kept in the Manuscripts and the Rare Books Departments of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences as well as on publications of relevant documents and scholarly research.
The article aims to draw attention to less-researched issues of modern Lithuanian parliamentarism based on the documents kept in the Wroblewski Library.
Documents on parliamentarism in 1920–1940 reveal the key stages of this period: initial efficacy, later problems, and eventual crisis. The interwar Lithuanian "sejmocracies" and the period of the voiceless Seimas is represented by various documents from the holdings of the Library: three photographs of the Founding Seimas, election proclamations and posters, socio-political texts by Kazys Grinius, invitations, certificates, etc.
The iconography of Soviet "imitational" parliamentarism (election materials, photographs) is still awaiting researchers. Documents of various convocations of the Supreme Council of Soviet Lithuania can be found in the collection of one of the most prominent Soviet ideologists, Juozas Žiugžda (F275).
The documentary heritage for the post-1990 period is more fragmentary and is just beginning to be collected. The documents on the modern parliamentarism in the three latest decades (1990–2020) can at present be found only in the Ona Voverienė collection (F397), while the election publications are kept in the ephemera collection of the Rare Books Department.
Keywords: Founding Seimas; "sejmocracy"; voiceless Seimas; "period of the non-existent parliament"; the second stage of the modern parliamentarism.

Įteikta 2022 m. balandį